

บทที่ 2

พัฒนาการของคนชนบทที่เปลี่ยนไปเป็นแรงงาน

บทนี้จะวิเคราะห์และต้องการแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของคนชนบทที่เปลี่ยนไปเป็นแรงงาน ซึ่งเกิดขึ้นในบริบทการปรับโครงสร้างชนบท โดยมุ่งเน้นพิจารณาถึงสามกระบวนการสำคัญที่เป็นเงื่อนไขของการเปลี่ยนแปลง กระบวนการแรกคือการผละออกจากภาคเกษตร (Deagrarianization) ที่ชาวบ้านทิ้งการผลิตในภาคเกษตรเนื่องจากประสบความล้มเหลว ภายใต้นโยบายการพัฒนาของรัฐ ส่วนกระบวนการที่สองซึ่งดำเนินควบคู่กันไปคือการกลายเป็นแรงงาน (Proletarianisation) ที่ตลาดแรงงานภายนอกภาคเกษตรได้เปิดกว้างขึ้น ทำให้ชาวบ้านเริ่มออกไปทำงานเป็นแรงงาน ที่ทำงานนอกภาคเกษตรมากขึ้น และกระบวนการที่สามคือการกลับมาเป็นชาวนา (Repeasantisation) ทั้งสามกระบวนการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นลักษณะร่วมที่เกิดขึ้นในพื้นที่ชนบทของประเทศซีกโลกใต้ที่ผู้คนกำลังปรับตัวกับความท้าทายและโอกาสต่างๆ ที่เผชิญหน้าพวกเขาในรูปของการบูรณาการ การทะลุทะลวงผ่านระหว่างพรมแดนชนบทกับเมือง การมีอาชีพที่หลากหลาย การเป็นลูกผสม หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง คริวเรือนชาวชนบทตกอยู่พื้นที่ระหว่าง ชนบทกับเมือง เกษตรกับอุตสาหกรรม ซึ่งทำให้พรมแดนระหว่างพื้นที่ต่างๆ มีความพร่าเลือน (Rigg, 2001) ทั้งนี้การออกไปทำงานนอกภาคเกษตรได้มีการผลิตสร้างความหมายใหม่ของงานขึ้นมาด้วย อันเป็นการแสดงให้เห็นว่ามีผู้คนสร้างความหมาย นิยามพื้นที่ เพื่อจัดความสัมพันธ์ทางสังคม ชนบทจึงเป็นพื้นที่ที่มีความสัมพันธ์ทางการผลิตหลายแบบซ้อนทับกันอยู่ (Newby, 1986)

ในพื้นที่การศึกษากระบวนการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว อาจแบ่งออกเป็น 4 ยุค ซึ่งผู้ศึกษาไม่ได้แบ่งช่วงเวลาออกจากกันอย่างเด็ดขาด เนื่องจากในความเป็นจริงแล้วความเปลี่ยนแปลงไม่ได้เป็นไปในแบบเส้นตรง หากแต่ผู้ศึกษามุ่งหวังชี้ให้เห็นลักษณะสำคัญของการเปลี่ยนแปลงในแต่ละยุค และเพื่อประโยชน์ในการเปรียบเทียบความเปลี่ยนแปลงเป็นประการสำคัญ ยุคแรกเป็นยุคเข้าสู่การผลิตพืชพาณิชย์และเป็นแรงงานรับจ้างในภาคเกษตร: “ฮับจ้างไปเรื่อยด้ามบ้านเฮา” (พ.ศ.2476 – 2499) ยุคที่สองเริ่มออกไปทำงานนอกภาคเกษตร: เมื่อลูก “คนมี” กลายเป็น “คนหลวง” (พ.ศ.2500 – 2520) ต่อมาในยุคที่สาม ลูก “คนตุ๊ก” ออกไป “หางาน” “หาเงิน” เปลี่ยนประสบการณ์เป็นทุน (พ.ศ.2521 – 2530) และยุคสุดท้าย “กำเนิดคนทำงาน” และการย้อนกลับมาเป็นเกษตรกร (พ.ศ. 2531 – ปัจจุบัน)

2.1 ยุคการผลิตพืชพันธุ์และการเป็นแรงงานรับจ้างในภาคการเกษตร:

“อับจ้งไปเรื่อยตามบ้านเฮา” (พ.ศ. 2476 – 2499)

จากประวัติการตั้งถิ่นฐานของชุมชนบ้านสันทรายในความทรงจำของชาวบ้านมีเชื้อสายดั้งเดิมเป็นชาวลัวะที่อาศัยอยู่ที่บ้านป่าแ่ง ตำบลชีเหล็ก อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ชาวบ้านอพยพเข้ามาเมื่อครั้งมีการสู้รบกับพม่าชาวบ้านถูกปล้นสะดม ถูกฆ่าตาย จึงพากันหนีภัยสงครามซึ่งเป็นช่วงที่เจ้ากาวิละเริ่มต่อสู้ขับไล่พม่า ทำให้ชาวนาในล้านนาไม่อาจปักหลักตั้งถิ่นฐานได้แน่นอน ต้องคอยหลบหลีกภัยการต่อสู้ตามป่าเขา เจ้ากาวิละต้องรวบรวมชาวนาจากที่ต่างๆ เข้ามาอยู่ในเขตใกล้เมืองเชียงใหม่ เพื่อจะสามารถปกป้องจากการโจมตีของพม่า จนถึงราวปี 2352 จึงสามารถขับไล่พม่าออกไปได้หมด หลังจากนั้นได้มีการก่อตั้งหมู่บ้านในเขตรอบนอกขึ้นอย่างรวดเร็ว (อานันท์, 2527)

นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2476 เป็นต้นมา ชุมชนนี้ได้ค่อยๆ เปลี่ยนแปลงเข้าสู่ยุคพืชพันธุ์จากการปลูกข้าว ปลูกพืชเพื่อขาย และเศรษฐกิจแบบเงินตราเริ่มเข้ามามีบทบาทกำกับชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญของการจัดความสัมพันธ์ทางการผลิตภายในหมู่บ้าน และส่งผลต่อการออกไปทำงานนอกภาคการเกษตรในยุคถัดไปด้วย “ก่าน” หรืองานสำหรับชาวบ้านในยุคนี้หมายความว่าถึงงานในภาคเกษตรที่เป็นกิจกรรมที่ยากลำบาก เพราะมีเป้าหมายเพื่อตอบสนองความต้องการทางเศรษฐกิจเป็นหลัก อันได้แก่การมีข้าวเอาไว้บริโภคในครัวเรือนอย่างเพียงพอ ภายใต้เงื่อนไขความสัมพันธ์ทางการผลิตในหมู่บ้านที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่าง “คนตุ๊ก” หรือคนยากจนไร้ที่ดินหรือมีที่ดินน้อยไม่พอทำกินกับ “คนมี” หรือคนร่ำรวยมีที่ดินมาก ผ่านระบบทำนาเช่าแบ่งครึ่งผลผลิต “คนตุ๊ก” พยายามดิ้นรนทำงานหาเลี้ยงชีพโดยการรับจ้างในภาคเกษตรและอาศัยความสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ

ชาวบ้านผู้สูงวัยที่มีอายุตั้งแต่เจ็ดสิบปีขึ้นไป มักจะกล่าวถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนในยุคนี้ว่า “ตุ๊ก” ซึ่งหมายความว่าถึงสภาวะการณ์ที่คนยากจนไม่มีข้าวสำหรับบริโภคในครัวเรือน ดังที่แม่อุ้ยเต็ม อายุ 83 ปี บอกว่า “ตะก่อนอุ้ยเขาตุ๊กขนาด บ่มีข้าวกิน” (เมื่อก่อนยายยากจนมากไม่มีข้าวกิน) การมีข้าวกินจึงเป็นการ “ปิ่นตุ๊ก” (พ้นทุกข์) ซึ่งจะทำให้ดีได้โดยการออกแรงทำนาเป็นหลัก ดังนั้นเมื่อคิดถึงงานชาวบ้านจึงคิดถึงการทำนาและความยากลำบากในการทำนา เนื่องจาก “คนตุ๊ก” ไม่มีที่ดินทำกิน จึงต้องรับจ้างทำนาและทำนาแบ่งครึ่งผลผลิตที่ชาวบ้านเรียกว่า “ยะนาผ่า” หรือในบางท้องถิ่นเรียกว่า “เญะนาผ่ากึ่ง” ซึ่งเป็นลักษณะการเช่าแบบใหม่ที่เกิดขึ้น อันเนื่องมาจากการที่ชาวนาได้เข้าสู่การผลิตข้าวเพื่อขายมากขึ้น (อานันท์, 2527)

สำหรับ “คนตุ๊ก” ในบ้านสันทรายผู้มีฐานะยากจน ไร้ที่ดิน หรือมีที่ดินน้อยที่ดินน้อยเกินกว่าจะผลิตข้าวให้พอบริโภค การ “ยะนาผ่า” เป็นการจัดความสัมพันธ์ทางการผลิตที่เสียเปรียบ

“คนมี” ผู้มีฐานะร่ำรวย มีที่ดินจำนวนมากพอที่จะให้คนอื่นเช่าทำกิน เนื่องจากมี “คนตุ๊ก” จำนวนมากจึงเกิดการแย่งชิงกันเองระหว่าง “คนตุ๊ก” ในการเข้าถึงที่ดิน ดังที่แม่อยู่ด้าบอกว่า “แย่งกันคนนั้นจะทำ อีกคนก็มาแย่ง เขาไปพูดกับเจ้าของนาว่าเราทำนาไม่ดี เขาก็ไม่ให้เราเช่าที่นาต่อ” ภาพลักษณ์ของ “คนมี” ในยุคนี้จึงเป็นคนโลภมาก ไม่ยอมแบ่งปันให้คนจน “คนมีจี้จี้โลก” “คนรวยตระหนี่ โลภมาก ทำนาเองไม่ให้ใครทำ อย่างลุงบุญมีนาเป็นสิบไร่สิบไร่เขาทำเองทั้งหมด ไม่แบ่งให้เราทำ”

เมื่อพิจารณาเทคโนโลยีการผลิตในการ “ชนะนาผั่ว” ซึ่งต้องอาศัยแรงงานสัตว์เข้าช่วย ยิ่งทำให้ “คนตุ๊ก” อยู่ในฐานะยากลำบากมากขึ้น ดังที่พ่ออยู่ด้าอายุ 82 ปีบอกว่า คำว่าค่าควายก็อยู่ที่เรา บางครั้งเราเอาไปเช่าควายเขามาอีก ลูกจ้างก็อยู่ที่เรา ทำนาไม่สามารถทำเองได้ เวลาเกี่ยวเวลาปลูกก็ต้องมีลูกจ้างอีก แรงงานรับจ้างที่ “คนตุ๊ก” ต้องไปว่าจ้างมาช่วยทำนาเป็นต้นทุนการผลิตสำคัญที่ “คนตุ๊ก” ต้องเสียไปในการ “ชนะนาผั่ว” เมื่อถึงเวลาแบ่งปันผลผลิตก็ยิ่งทำให้ “คนตุ๊ก” ได้ข้าวไม่เพียงพอสำหรับบริโภคดังที่พ่ออยู่ด้าบอกว่า ข้าวไม่พอกิน ยังขาดอยู่ มันไม่เหมือนปัจจุบันนี้ แบ่งครึ่งกันจริงๆ ทุกวันนี้เขาเอาค่าค่าหัวนา ไร่หนึ่งเอาถังเดียว นอกจากนี้ “คนตุ๊ก” อาจต้องขายข้าวล่วงหน้าที่เราเรียกว่า “ขายข้าวเขียว” ไปก่อนด้วย “ด้วยความที่ไม่มีเงิน ทำให้ต้องขายข้าวเขียวให้กับเจ้าของนา สมมติว่าขายยี่สิบถัง เพื่อซื้อกินข้าวเวลาที่ข้าวขาดในเดือนกันยา พอได้ส่วนแบ่งก็ได้ไม่พอ แล้วต้องแบ่งให้คนที่ขอกินข้าวใหม่อีก เขามาช่วยดีข้าวเพราะเขาไม่มีที่นา”

นอกจากการทำนาแล้วพืชพาณิชย์ก็ได้ขยายตัวเข้ามาในหมู่บ้านผ่านการส่งเสริมจากภาครัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งยาสูบหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “ขามอญ” ภายใต้ระบบการเกษตรแบบพันธะสัญญา โดยในปี พ.ศ. 2476 รัฐบาลได้จัดตั้งสถานีทดลองพันธุ์พืชแห่งแรกในภาคเหนือ ที่บ้านแม่ใจ ตำบลหนองหาร อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ ชาวบ้านจึงได้ทำการปลูกยาสูบกันอย่างแพร่หลายใน “ที่เกาะ” ส่วน “ที่เพาะ” มีปลูกเป็นบางจุดที่ดินเหมาะสม โดยปกติชาวบ้านทำการปลูกยาสูบพันธุ์เมืองอยู่ก่อนแล้วซึ่งเอาไว้บริโภคและจำหน่ายในชุมชนเป็นหลัก การปลูกยาสูบพันธุ์ที่รัฐส่งเสริมมีการสนับสนุนทุนในการปลูกและรับซื้อในราคาประกัน อัยยอติเรกเล่าว่า “ต้องขึ้นเส้น(ทะเลเบียน)ในเดือนมิถุนายน เตรียมดิน ปลูกตามเวลากำหนดจากเตาต้ม” ในการควบคุมการปลูกจะมี “นายโฮ” ผู้เป็นพนักงานตรวจสอบพื้นที่การเพาะปลูกและควบคุมวันเวลาการเก็บใบยาเพื่อไม่ให้ชาวบ้านแอบตัดยาไปขายที่อื่นหรือตัดยาก่อนกำหนด ถึงแม้จะมีการประกันราคาแต่เป็นราคาต่ำพ่อน้อยค่าเล่าว่า “ราคาไม่ค่อยดี สูงสุดหนึ่งบาทห้าสิบสตางค์ สมัยนูหรีของละสองบาท ทุกวันนี้หรีของละห้าสอบบาท ยาสูบยังมีราคาไม่ถึงห้าบาทต่อกิโล ทั้งที่เป็นยาเกรดหนึ่งตามมาตรฐานของเตาต้ม ส่วนยาใบหิกใบงอราคาห้าสิบสตางค์ เอาไปทิ้งข้างหลังเตาต้ม”

ชาวบ้านพยายามคิดค้นยุทธวิธีเพื่อให้ตัวเองอยู่รอดได้ในระบบเกษตรที่ต้องมีพันธสัญญาหลายแบบยกตัวอย่างเช่น บางคนเก็บพันธุ์ยาสูบเอง แล้วเอาไปขายเตาต้มของเอกชน ซึ่งเอาไปขายเตาอบของรัฐบาลไม่ได้ เพราะไม่ได้ขึ้นทะเบียนเอาไว้ หรือบางคนก็ใช้วิธีการขอฟากยาไปขายกับชาวสวนคนอื่นที่ขึ้นทะเบียนปลูก แต่ก็มีความเสี่ยงที่ว่าหากยาคุณภาพดีชาวสวนคนอื่นก็ให้ฟากขายด้วย แต่หากคุณภาพยาไม่ดีชาวสวนคนอื่นก็ไม่รับฟาก เพราะทำให้ยาของเขาเสียหายไปด้วย ชาวบ้านบางคนเลือกใช้วิธีการ เอาก้อนหิน ก้อนอิฐใส่เข้าไปในข่งยา เพื่อเพิ่มน้ำหนักยา บางครั้งก็ใช้วิธีการเวียนเทียนขาย เพราะว่ามีผลผลิตยาปริมาณมากจนยากตรวจสอบโดยละเอียดว่าเป็นของใคร แต่สุดท้ายชาวบ้านก็ไม่สามารถอยู่รอดได้กับการปลูกยาสูบเนื่องจากราคาคต่ำ ประกอบกับการเลิกสนับสนุนกิจการบ่มยาสูบทำให้ชาวบ้านเลิกปลูก “ยามอญ” กันไปในราวปี 2534

เมื่อต้องเผชิญกับสภาวะการณ์ที่เสียเปรียบ “คนตุ๊ก” ได้พยายามดิ้นรนรับจ้าง “คนมี” ดังที่แม่ฮุยตำกล่าวถึงลักษณะการทำงานรับจ้างเอาไว้ว่า “ฮับจ้างชะปะอย่าง”(รับจ้างสารพัดอย่าง) แบบไม่เลือก โดยเฉพาะในการผลิตข้าวไม่ว่าจะเป็นปลูกข้าว เกี่ยวข้าว ตีข้าว ไปจนถึงทำสวน เพื่อแลกค่าตอบแทนเป็นข้าว รวมถึงการไปยืมข้าวสารมาบริโภคก่อนแล้วจึงชดใช้คืนด้วยการทำงาน พ่อฮุยแก้ว อายุ 82 ปี บอกว่า “รับจ้างเขากิน เราไปรับจ้างเขาทั้งวัน ได้ข้าวสารมาสวมสิทธิ์ บางครั้งก็เอาข้าวเขามากินก่อน แล้วไปทำงานให้จากเจ้าจรดเย็น ไปตีข้าวช่วยเขาก็ได้มาถึงสองถังเท่านั้นเอง” ถึงแม้จะรับจ้างสารพัดแล้ว แม่ฮุยเต็มเล้าเพิ่มว่า “คนตุ๊ก” ต้องดิ้นรนต่อไปอีกโดยการเลี้ยงสัตว์เพื่อแลกข้าว “รับจ้างกลัวไม่พอกิน มีไก่ก็เอาไก่แลก อย่างคนมีนาเขาบอกว่า เอ็งมีไก่มัย เอาแลกข้าวสักถังสองถัง ต่อตัว กลัวไม่พอเลี้ยงลูก”

อนึ่งนอกจากจะรับจ้างแลกข้าวแล้วดังที่ได้กล่าวมาแล้ว การรับจ้างเพื่อหาเงินมาใช้จ่ายในชีวิตประจำวันก็ปรากฏขึ้นอย่างแพร่หลายในหมู่บ้าน ดังที่ ดังกรณีของพ่อฮุยพรม อายุ 82 ปีได้เล่าสภาพการรับจ้างของตัวเองกับภรรยาเอาไว้ว่า “ไปฮับจ้างปลูกข้าวทั้งวัน (ครึ่งวัน) ได้ 3 บาท สองคนผัวเมียได้ 6 บาท ฮับจ้างตีข้าว (รับจ้างตีข้าว) ไปเรื่อยๆ จากนาบ้านโป่งไปถึงนาบ้านห้วยแก้ว” เช่นเดียวกับที่พ่อด้วงอายุ 84 ปี บอกว่า “รับจ้างไปเรื่อยตามบ้านเรา ทำงานสารพัดอย่าง ปลูกพริก กะหล่ำ หอม โห้ฮจ จนไม่รู้จะว่าอย่างไรทำหมด มันไม่รวย มันพอกินพออยู่” ความต้องการเงินที่มีมากขึ้นทำให้ “คนตุ๊ก” คิดหนี้สินที่ยืมมาจาก “คนมี” พ่อฮุยแก้วได้เล่าให้ฟังว่า “ยืมเงินเขาเอาคอกเบี้ยเป็นข้าวสามสิบถังต่อปีถือว่าแพง ไม่มีเราก็กจำเป็นต้องเอา เอามาใช้มากินกับลูกนะสิ ปีหนึ่งหาเงินหมื่นไม่ได้นะ”

อย่างไรก็ตามถึงแม้จะมีการรับจ้างด้วยตัวเงินเกิดขึ้นแล้ว แต่ “คนตุ๊ก” ส่วนใหญ่ก็ยังคงอยู่ในหมู่บ้านเป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากว่าตลาดแรงงานนอกหมู่บ้านยังมีอยู่อย่างจำกัด ดังที่พ่อฮุยแก้วได้บรรยายสภาพการทำงานหลังจากเก็บเกี่ยวผลผลิตข้าวว่า “งานมีไม่เยอะไซ้มัย เอาข้าวเอาน้ำเสร็จ

แล้ว ก็ปลูกผักตามที่เกาะบ้าง ทำสวนยาส่งเตาต้มศรีงามบ้าง แม่มาลัยบ้าง หากินปูกินปลาตามแม่น้ำปิงบ้าง งานไม่เยอะเหมือนปัจจุบัน” นอกจากนี้ชาวบ้านได้อาศัยความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติในการดำรงชีวิต ได้แก่การจับสัตว์น้ำในแม่น้ำปิงมาเป็นอาหาร รวมถึงการได้อาศัยที่เกาะซึ่งเป็นที่ดินที่ไหลขึ้นมาจากแม่น้ำปิง และบริเวณที่ดินแม่น้ำปิงลดลงในหน้าแล้ง ตลอดจนที่ดินที่งอกขึ้นมาจากสาเหตุแม่น้ำปิงเปลี่ยนทางเดิน โดยใช้ที่ดินเกาะปลูกกระเทียม พริก พักเขียว ไร่บริโภคในครัวเรือน และขาย โดยมีผู้หญิงเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการเอาสินค้าไปขายในเมืองเชียงใหม่ ดังที่แม่ฮุยเต็มเล่าให้ฟังว่า “ค้ากล้วยหิวละสตางค์ ไปขายในเมืองเชียงใหม่ ขายขนุน ขายสารพัด สองคนกับยายปวนไปค้าขายในเมืองเชียงใหม่ ตลาดต้นลำไย หาบของข้ามแม่น้ำปิงไปรอขึ้นรถที่บ้านรำเปิง ฟากตรงกันข้าม” แต่มันก็เป็นการค้าขายแบบเล็กๆ น้อยๆ เท่านั้น จึงไม่ได้ทำให้ “คนตุ๊ก” หลุดออกไปจากงานในภาคเกษตรได้

ในขณะที่พวกผู้ชายก็อาจจะเข้าไปเลื่อยไม้ในป่าซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกของหมู่บ้านเอามาขาย พ่อฮุยก็แอบบอกว่า “จนจริงๆ นะเมื่อลูกของพ่อยังเป็นเด็กพ่อไม่ได้หยุดหย่อน บางครั้งเราไปเลื่อยไม้ขายให้คนอื่น กลับบ้านมาลูกนอนหลับไปแล้ว พ่อยังไม่ได้นอนหลับ เพิ่งจะกลับมาจากป่ามาเร็วก็ไม่ได้ ค่ำรวจะจับ ต้องมาตอดึกๆ ค่ำๆ ชาวบ้านที่เขามีลื้อวัวตัดไม้ฟันไปส่งให้เตาต้มพ่ออยากจนไม่มีลื้อวัวเหมือนกับคนอื่น” คนที่มีลื้อวัวสำหรับบรรทุกข้าวของได้คือคนที่พอมีฐานะเท่านั้น ส่วน “คนตุ๊ก” อย่างพ่อน้อยแก้ว ไม่มีลื้อวัวจึงได้แต่เลื่อยไม้ขายเท่านั้น ดังนั้นแล้วถึงแม้ว่า “คนตุ๊ก” จะสามารถพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติในการดำรงชีพ แต่ก็เป็นไปอย่างจำกัดเนื่องจากมีทุนน้อย และเผชิญกับการควบคุมสอดส่องจากเจ้าหน้าที่ที่เป็นไปอย่างเข้มงวดทำให้ “คนตุ๊ก” ประสบกับความยากลำบากมากขึ้น

นอกจากจะอาศัยป่าในรูปของการหาของป่าและเนื้อไม้แล้ว ชาวบ้านในยุคนี้ได้ทำการบุกเบิกป่าเป็นที่ดินทำกินด้วย แต่เนื่องจากเป็นป่าไม้เต็งรัง เนื้อดินไม่มีความอุดมสมบูรณ์ และมีตัวแย่งอยู่เป็นจำนวนมาก ชาวบ้านจึงเรียกชื่อว่า “พะป่าแย้” และทำการปลูกได้เฉพาะพืชไร่เท่านั้น โดยปลูกพืชสำหรับบริโภคและขาย พ่อฮุยก็เล่าว่า “แรกๆ ชาวบ้านก็ปลูกงา วน ทำได้ผลบ้างหลักๆ แล้วก็ปลูกของกิน แล้วเริ่มมีคนเข้ามาซื้องา ซื้อถั่ว เมื่อก่อนเขาจะทำงาเพื่อเอาน้ำมันไว้ใช้ เมื่อก่อนไม่มีน้ำมันพืช มีน้ำมันหมู แล้วก็น้ำมันงา ช่วงหลังสมัยเตาต้มเข้ามาก็จะมียาสูบบ้างแล้ว”

สำหรับค่าเงินในยุคนี้ถึงแม้ว่าจะแพงเมื่อเปรียบเทียบกับราคาสินค้าในท้องตลาดซึ่งสามารถซื้อหาสินค้าที่ไม่สามารถผลิตได้ในหมู่บ้านมาได้ครั้งละจำนวนมาก ดังที่แม่ฮุยต่อบอกว่า “เงินยี่สิบบาทมันก็ได้เยอะเหมือนกัน ไปตลาดรำเปิงหาบของมาได้เลยนะ ไปซื้อปลาแห้ง ซื้อกะปิ ซื้อเกลือมาไว้กิน ยี่สิบบาทจ่ายได้หลายวันนะ” แต่ด้วยข้อจำกัดของตลาดแรงงานในท้องถิ่นทำให้ “คนตุ๊ก” หารายได้ที่เป็นตัวเงินได้เพียงน้อยนิดแม่ฮุยต่อบอกว่า “ไม่เคยเห็นเงินหมื่นเงินพัน”

จากที่กล่าวมาอาจสรุปได้ว่าในยุคนี้ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงทำงานในภาคเกษตรในหมู่บ้านเป็นหลัก งานนอกภาคเกษตรยังไม่ค่อยมีปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัด การเคลื่อนย้ายแรงงานออกไปเป็นแรงงานยังไม่เกิดขึ้น เมื่อคิดถึงงานชาวบ้านที่มีฐานะยากจนมักจะคิดถึงความยากลำบากในการหาข้าวสำหรับบริโภคอย่างพอเพียงในครอบครัว คนยากจนจึงต้องพยายามทำงานรับจ้างทุกอย่างเท่าที่มี เพื่อแลกกับข้าวซึ่งเป็นสิ่งตอบแทนหลัก มิใช่ค่าจ้างที่เป็นตัวเงิน แรงงานจึงยังไม่ถูกเปลี่ยนไปเป็นสินค้า อย่างไรก็ตามการผลิตพืชพาณิชย์ที่ขยายตัวเข้ามาในหมู่บ้าน ทำให้คนยากจนต้องยอมรับความสัมพันธ์ทางสังคมที่เสียเปรียบคนร่ำรวย บทบาทของเงินตราที่เข้ามามีส่วนกำหนดวิถีชีวิตความเป็นอยู่ทำให้ชาวบ้านต้องดิ้นรนทำงาน ท่ามกลางการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นไปอย่างยากลำบากมากขึ้น ในขณะที่ตลาดแรงงานนอกภาคเกษตรยังไม่เปิดกว้าง ขณะเดียวกันคนร่ำรวยในหมู่บ้านได้เริ่มส่งลูกหลานออกไปเรียนหนังสือเพื่อหางานทำและประสบความสำเร็จดังที่จะได้กล่าวถึงในยุคต่อไป

2.2 ยุคการออกไปทำงานนอกภาคการเกษตร: เมื่อถูก“คนมี” กลายเป็น

“คนหลวง” (พ.ศ.2500 – 2520)

ในยุคนี้รัฐได้เริ่มวางนโยบายการพัฒนาประเทศตามแนวทางการพัฒนาแบบทุนนิยมภายใต้การสนับสนุนของธนาคารโลกและสหรัฐอเมริกาหลังสงครามโลกครั้งที่สอง มีการส่งเสริมการปลูกพืชเงินสด ซึ่งเป็นพืชชนิดใหม่เพื่อการส่งออก อาทิเช่น ปอ มันสำปะหลัง อ้อย ข้าวโพด รวมถึงผักและผลไม้ เป็นต้น ข้าวที่เคยเป็นพืชหลัก ส่งออกตลาดโลก ก็ยังได้รับการส่งเสริมให้มีการปลูกอย่างเข้มข้น การกระจายตัวการผลิตในภาคเกษตรหรือที่รู้จักกันในนามการปฏิวัติเขียว ดำเนินผ่านการขยายพื้นที่การเพาะปลูก จัดสร้างระบบชลประทานเพื่อให้สามารถปลูกข้าวได้หลายรอบในแต่ละปี และปลูกพืชชนิดอื่น การกระจายตัวการผลิตสินค้าเกษตรในยุคนี้ส่งผลให้ประเทศไทยสามารถส่งออกสินค้าได้หลากหลายมากขึ้นกว่าเดิม (Gross, 2002) ในบริบทการพัฒนาเช่นนี้ ชาวบ้านไปจ้างงานส่วนใหญ่ก็ยังคงทำงานในภาคเกษตรเป็นหลัก ก่อนที่พวกเขาจะประสบความสำเร็จล้มเหลวจากการเกษตรจึงทำให้ออกไปทำงานนอกภาคเกษตรมากยิ่งขึ้น ซึ่งจะกล่าวถึงอีกครั้งในตอนต่อไป

ทั้งนี้ผู้ศึกษาจะขอเน้นไปที่บทบาทของ “คนมี” ก่อน เนื่องจากเป็นคนกลุ่มแรกที่เริ่มออกไปทำงานนอกภาคเกษตรและนอกหมู่บ้าน โดยเริ่มจากการส่งลูกออกไปเรียนหนังสือในระดับที่สูงกว่าการศึกษาภาคบังคับ อันเป็นการเตรียมความพร้อมก่อนเข้าทำงานซึ่งเป็นลักษณะของการฝึกฝนคนงานสมัยใหม่ ค่าจ้างที่ได้รับจากการทำงานอยู่ในรูปของตัวเงินแทนที่ข้าว งานจึงหมายความว่าค่าจ้าง มิใช่ตุ๊ก หรือ การมีข้าวเหมือนในยุคก่อน ความสำเร็จในการทำงานทำให้

“คนมี” เริ่มแยกตัวออกจาก “คนตุ๊ก” โดยการมองว่าตัวเองเป็นคนฉลาด มีไข่นกโง่ที่ยังคงล้าหลังอยู่กับการเกษตร ซึ่งการมองเช่นนี้เป็นปฏิสัมพันธ์จากการออกไปทำงานนอกภาคเกษตรกับการบริโภคความหมายของงานที่รัฐสร้างขึ้นในยุคต้นของการพัฒนา ซึ่งให้ความสำคัญกับการทำงานเพื่อค่าจ้าง อันเป็นการพยายามมุ่งเปลี่ยนให้พลเมืองเป็นแรงงานในระบบอุตสาหกรรม โดยสร้างคำขวัญสำหรับการพัฒนาว่า “งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข” นอกจากนี้ยังมีการเริ่มประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ภายใต้แนวคิดเสรีนิยม ซึ่งมีสาระสำคัญคือการถอนตัวออกจากการลงทุนในภาคอุตสาหกรรมและให้ภาคเอกชนมีบทบาทมากขึ้น การใช้การลงทุนมุ่งไปในการสร้างโครงสร้างพื้นฐาน อาทิเช่น ระบบชลประทาน ไฟฟ้า ถนน และการศึกษา(อัมมาร และ สมชัย, 2550)

อนึ่งงานของนักมานุษยวิทยาที่ศึกษาชนบทภาคเหนือก็พบว่าก่อนหน้ายุคนี้เล็กน้อยชาวบ้านเริ่มออกไปเรียนหนังสือข้างนอกหมู่บ้านกันมากขึ้น Calavan พบว่าลูกของชนชั้นนำในชนบทในพื้นที่ราบลุ่มเขตกัวหนาได้เข้าเรียนหนังสือตั้งแต่ปี 2473 ส่วน Anan พบว่าลูกของชาวนารวยเข้าเรียนหนังสือที่กรุงเทพฯ ตั้งแต่ก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง ส่วนกรณีบ้านหนึ่งของ Jamaree พบว่าชาวบ้านส่งลูกเรียนกฎหมายที่ธรรมศาสตร์ เป็นต้น (อ้างใน Jamaree, 1996) สำหรับบ้านโป่งงามมีพ่อหนานจับเป็นคนแรกที่บ้านโป่งงามที่ออกไปเรียนหนังสือและทำงานนอกภาคเกษตรและเป็นตัวอย่างรูปธรรมที่ดีของการเริ่มเปลี่ยนความหมายของงานแบบสมัยใหม่ รวมถึงมองตัวเองที่มีสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมเหนือกว่าคนอื่น

ปัจจุบันจับพ่อหนานจับอายุ 70 ปี ในวันที่ผู้ศึกษาไปคุยกับพ่อหนานที่ร้านขายอุปกรณ์ตกปลาของพ่อหนาน ผมสังเกตเห็นว่าพ่อหนานมีลีลาชีวิตที่แตกต่างออกไปจากคนรุ่นเดียวกันที่ผมเคยไปสัมภาษณ์มา โดยปกติชาวบ้านมักจะเอนน้ำเย็นจากตู้เย็นมาต้อนรับแขกส่วนพ่อหนานยกเอากาแฟมาเสิร์ฟ และให้ผู้ศึกษานั่งอ่านหนังสือพิมพ์ของพ่อหนานรอ อีกทั้งจดจำปีและเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับตัวเลขได้อย่างชัดเจนแม่นยำ ซึ่งค่อนข้างแตกต่างจากชาวบ้านที่อยู่ในภาคเกษตรกรรมในรุ่นเดียวกันที่มักจะไม่ได้ให้ความสำคัญกับตัวเลขมากนัก ความแตกต่างนี้เป็นผลมาจากการที่พ่อหนานจับทำมาตลอดชีวิต ซึ่งเป็นกระบวนการทำงานแบบสมัยใหม่

พ่อหนานจับเกิดปี พ.ศ. 2483 ในตระกูลใหญ่ของหมู่บ้าน มีที่ดินมากกว่าคนอื่น ๆ หมู่บ้านและมีพ่อดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้าน เมื่อเรียนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 จากโรงเรียนบ้านโป่งงามครูประจำบาลเห็นว่าเรียนเก่งจึงอยากให้เรียนต่อ พ่อหนานบวชเป็นสามเณรเมื่ออายุ 13 ปี เข้าไปเรียนต่อที่วัดพระสิงห์เมื่อปี พ.ศ.2500 หลังจากเรียนจบนักธรรมโท ตอนนั้นชาวบ้านทั่วไปคิดว่าพ่อหนานจะไปเรียนเป็นมหาตามรอยรุ่นพี่ก่อนหน้านี้ดังเช่นในรายของพ่อหนานเรียว พ่อหนานพันธุ์ พ่อหนานดี พ่อหนานเลิศ พ่อหนาน้อยศักดิ์ และพ่อหนาน้อยคำ ที่เป็นพระจำพรรษาอยู่ที่วัดพระสิงห์

ความเข้าใจของชาวบ้านนี้ผิดอย่างสิ้นเชิงเนื่องจากพ่อแม่ของพ่อหนานจับที่อยากให้ลูกเรียนสูงๆ โดยพ่อหนานบอกถึงความตั้งใจของพ่อแม่ว่า “อยากให้ลูกได้ทำงาน เฒ่าแก่มาจะได้ฟังเวลาเข้าโรงพยาบาล ได้รักษาฟรี เอ็งจะได้ไม่ลำบาก พ่อแม่ได้ฟังพวกเอ็ง” ความคาดหวังของพ่อแม่และระบบการศึกษาของรัฐที่ขยายตัวมากขึ้น เป็นก้าวอย่างสำคัญของการออกไปทำงานนอกภาคเกษตรของ “คนมี” ซึ่ง “คนดึก” ไม่สามารถทำได้เพราะอย่างน้อยก็มีค่าใช้จ่ายประจำวันเกิดขึ้น อ้ายเรือเด็กวัดพระสิงห์รุ่นถัดจากพ่อหนานจับได้บอกว่าถึงแม้จะอาศัยข้าววัดกินเป็นประจำวันแต่ก็ต้องต้องเอาข้าวสารไปหุงกินที่วัด พร้อมกับเงินติดตัวไปใช้จ่ายอาทิตย์ละ 30 บาท ซึ่งรวมค่ารถและค่ากินอยู่ ดังนั้น “คนดึก” ซึ่งอยู่ในสภาพมีข้าวไม่พอกินจึงไม่สามารถลูกเรียนต่อได้

พ่อหนานจับเรียนที่วัดพระสิงห์นานถึง 6 ปี ถึงแม้ไม่จบนักธรรมเอก แต่ก็จบชั้น ม.ศ.3 ตามที่ตั้งใจเอาไว้ เมื่อสึกออกมาในปี พ.ศ. 2506 อายุ 22 ปี พ่อหนานจับ “ตระเวนหางานทำ” หลายที่กว่าจะได้ทำงานลงตัวในท้ายที่สุด เริ่มจากเข้าทำงานเป็นคนงานก่อสร้าง ได้ค่าจ้างวันละ 10 บาท ทำงานอยู่นานหนึ่งปี ต่อมาเพื่อนชวนไปทำงานก่อสร้างที่เขื่อนชลประทานน้ำพอง จ. ขอนแก่น จากนั้นเพื่อนแนะนำให้ไปทำงานที่ จังหวัดสระบุรี แต่อยู่ที่นั่นหลายเดือนในสภาพ “ตกงาน” ประมาณปี พ.ศ. 2507 – 2508 เดินทางไปจังหวัดนครราชสีมาโดยรถไฟเพราะมีการก่อสร้างเขื่อน ลำตะคลอง ค่ารถไฟ 20 บาท เริ่มทำงานก่อสร้างที่นั่นได้ค่าจ้างวันละ 10 บาท เก็บเงินได้เดือนละ 50 – 100 บาท เริ่มส่งเงินกลับบ้านส่งน้องเรียน ต่อมาเพื่อนแนะนำให้เข้าสมัครเข้าทำงานเป็นลูกจ้าง “กองช่างกล” กรมชลประทาน ฝ่ายรถชุด เริ่มมีเงินเก็บ “ฝากธนาคาร”

จะเห็นได้ว่างานที่พ่อหนานจับทำมีความแตกต่างจากงานของ “คนดึก” อย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือเป็นงานนอกภาคเกษตร มีแหล่งจ้างงานอยู่นอกหมู่บ้าน เป็นงานที่ได้รับค่าจ้างเป็นตัวเงิน เป็นงานที่เกิดขึ้นในบริบทของการพัฒนาประเทศที่เน้นการสร้างสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน โดยเฉพาะระบบชลประทานขนาดใหญ่ งานที่พ่อหนานจับทำสร้างรายได้อย่างมั่นคง มีเงินเก็บ และสามารถส่งเงินกลับเข้ามายังครอบครัวถึงแม้จะต้องเผชิญกับความเสี่ยงในการจ้างงานอยู่บ้าง ดังที่พ่อหนานเคยตงงานมาแล้วระยะหนึ่ง

เนื่องจากว่างานในตำแหน่งคนขับรถชุดทำให้พ่อหนานจับถูกย้ายให้ไปทำงานก่อสร้างและซ่อมแซมระบบชลประทานในที่ต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นที่ภาคเหนือและภาคอีสานตั้งแต่ปี พ.ศ. 2509 เรื่อยมาจนถึงปี พ.ศ. 2517 จนท้ายที่สุดถูกย้ายเข้ากรม พ่อหนานจับจึงพยายามพยายามหาตำแหน่งงานที่สร้างความมั่นคงให้กับตัวเองโดยอาศัยทั้งความรู้และประสบการณ์การทำงานที่สั่งสมมาเป็นพื้นฐานสำคัญ โดยในปี พ.ศ. 2519 การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (กฟผ.) ประกาศรับสมัครพนักงานประจำรถชุด พ่อหนานจับซึ่งมีอายุ 36 ปีในเวลานั้นมีคุณสมบัติตรงตามต้องการกล่าวคือมี “วุฒิมัธยมศึกษา” ระดับมัธยมศึกษาปีที่สาม มีประสบการณ์ทำงาน โดยต้องมี

“ใบผ่านงาน” เป็นหลักฐานประกอบการสมัคร จากนั้นจึงตรวจร่างกาย สอบข้อเขียนและสอบปฏิบัติซึ่งปรากฏว่าพ่อหนานจับสอบผ่านได้ที่ 1 อบรมนาน 4 เดือน สอบได้ที่ 1 อีก จึงได้บรรจุเป็นพนักงาน กฟผ. ทำงานที่โรงไฟฟ้าแม่เมาะ จังหวัดลำปาง ได้เงินเดือนๆ ละ 1,600 บาท การได้งานของพ่อหนานแสดงให้เห็นว่างานสมัยใหม่เป็นงานที่ต้องทั้งอาศัยความรู้ ประสบการณ์และทักษะที่ได้รับการฝึกฝนมาอย่างเฉพาะเจาะจง เพื่อให้เกิดความเชี่ยวชาญเฉพาะทางมากขึ้น

ห้วงเวลาที่พ่อหนานจับเริ่มทำงานที่ กฟผ. จังหวัดลำปาง ชาวบ้านโป่งที่ยังคงทำการเกษตรก็ได้เข้าไปพัวพันกับการปฏิวัติเขียวมากขึ้น เมื่อมีการส่งเสริมให้จัดตั้งสหกรณ์การเกษตรขึ้นในหมู่บ้าน เมื่อปี พ.ศ.2518 เพื่อกู้เงินมาใช้ลงทุนผลิตสินค้าทางการเกษตรโดยเฉพาะกระเทียมสิน ตามมาด้วยการเริ่มนำเอา “ควายเหล็ก” หรือรถไถนาแบบเดินตามเข้ามาใช้แทนแรงงานควาย ซึ่งเป็นผลมาจากการที่รัฐในปลายทศวรรษ 2510 ได้เน้นการให้สินเชื่อทางการเกษตร และปัจจัยการผลิตที่สำคัญ อาทิเช่น เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ยและสารเคมี เพื่อเพิ่มผลผลิตในการเกษตร อันเป็นการผลิตบนที่ดินแบบเข้มข้น จากเดิมที่มีการส่งเสริมการผลิตโดยการขยายพื้นที่เพาะปลูก (Gross, 2002)

ในระหว่างที่ทำงานประจำที่ กฟผ. พ่อหนานจับได้พยายามเลื่อนตำแหน่งงานและขึ้นเงินเดือนขึ้นไป โดยการได้ลงเรียนต่อระดับปริญญาตรีที่มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช สาขาวิทยาการจัดการเพื่อปรับวุฒิ แต่เมื่อเรียนจนจบแล้วทาง กฟผ. ประกาศว่าจะไม่ปรับวุฒิให้ พ่อหนานจับจึงตัดสินใจเลิกเรียน ถึงแม้ว่ามันจะไม่บรรลุเป้าหมายที่พ่อหนานจับตั้งไว้แต่ก็ได้ชี้ให้เห็นว่างานสมัยใหม่นอกภาคเกษตรเปิดโอกาสให้เพิ่มพูนความรู้ความสามารถได้มากขึ้น มีช่องทางแสวงหาความก้าวหน้าในชีวิตรการทำงานได้ดีกว่างานในภาคเกษตร และได้ผลตอบแทนที่เป็นตัวเงินคุ้มค่ามากกว่า โดยเงินเดือนขั้นสุดท้ายของพ่อหนานจับอยู่ที่เดือนละ 57,000 บาท เมื่อพ่อหนานจับเกษียณจากงานเมื่อปี พ.ศ. 2544 ได้บำเหน็จ 2.2 ล้านบาท ได้ใช้เวลาเดินทางท่องเที่ยวไปตามสถานที่ต่างๆ ในประเทศไทยอยู่พักหนึ่ง ก่อนจะกลับมาอยู่บ้านโป่งงามเมื่อปี พ.ศ. 2547 พ่อหนานสร้างบ้านหลังใหม่บนที่ดินมรดก ซื้อมอเตอร์คันหนึ่งคัน ใช้หนี้สินที่ติดค้างรวมถึงลงทุนเปิดร้านขายของอุปโภคบริโภค (การตกปลาเป็นงานอดิเรกของพ่อหนานในระหว่างที่ทำงานประจำ) ที่ตลาดบ้านโป่งงามซึ่งมีญาติของพ่อหนานเป็นเจ้าของตลาด อีกทั้งเหลือเงินเก็บอีก 1 ล้านบาทฝากไว้ในธนาคาร

เส้นทางการทำงานของพ่อหนานจับและสถานภาพทางเศรษฐกิจในชีวิตบั้นปลายที่กล่าวมาข้างต้นแสดงให้เห็นถึงความสำเร็จของการออกไปพึ่งพิงการทำงานสมัยใหม่ที่อยู่นอกหมู่บ้านและนอกภาคเกษตรได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้สำนึกในการมองตัวเองและคนอื่นในหมู่บ้านก็เปลี่ยนแปลงไปด้วยอย่างชัดเจน ในการพูดคุยกับผมพ่อหนานจับหลีกเลี่ยงการแสดงตัวว่ามีฐานะร่ำรวยหรือเป็น “คนมี” ซึ่งการแสดงตัวว่าร่ำรวยมักถูกนิทาถลบหลังจากชาวบ้าน เหมือนดังในกรณี

ที่แม่อุ้ยดำที่วิจารณ์ว่า “คนมี” เป็นคน “จีจี้” หรือโลภมาก พ่อหนานจับจึงเลือกนิยามตัวเองเป็น “คนหลวก” หรือคนฉลาดมากกว่า โดยโยงความฉลาดของตัวเองเข้ากับการศึกษาและวัด พ่อหนานจับบอกว่า ช่วงที่พ่อหนานจับเป็นพระได้กลับมาชักชวนญาติพี่น้องซึ่งล้วนแต่เป็น “คนมี” เข้าไปเรียนต่อในเมืองเชียงใหม่ด้วย โดยบางคนก็อาศัยการบวชเป็นพระเหมือนกับพ่อหนานจับ แต่หลายคนเข้าไปเป็นเด็กวัดอยู่ที่วัดพระสิงห์พร้อมกับเรียนที่โรงเรียนธรรมราชาศึกษา พ่อหนานจับบอกถึงเหตุผลที่ต้องการให้ญาติๆ เข้าไปเรียนก็เนื่องจากความคิดที่ว่า “อยากให้คนบ้านเราฉลาดอย่างเรา” และมองว่าการศึกษาเป็นหนทางของการออกไปจากความยากจน “เป็นห่วงลูกหลานไม่ได้รับการศึกษาเพียงพอ ยากจนแน่” ยังผลให้คนในตระกูลของพ่อหนานจับที่เข้าไปเรียนที่วัดพระสิงห์รุ่นหลังต่อจากพ่อหนานจับ ล้วนแต่ได้ทำงานราชการหลายคนทั้งที่เป็นข้าราชการครู ตำรวจ และทหาร อาทิเช่น ครูสมหมาย ครูดวงทิพย์ เป็นต้น ซึ่งล้วนแต่เป็นงานรับราชการ อันเป็นผลจากการขยายกิจการของรัฐออกไปควบคุมประชากรในประเทศ

ด้วยเหตุที่พ่อหนานจับประสบความสำเร็จจากการศึกษาในระบบ จึงทำให้พ่อหนานให้ความสำคัญกับการศึกษามากโดยบอกว่า “ไม่มีวัดก็ไม่ฉลาด ไปรับจ้างเลี้ยงควายนะลิ” การเปรียบความฉลาดซึ่งเกิดจากการเรียนหนังสือที่วัดเทียบกับความโง่ซึ่งต้องทำงานเลี้ยงควายเป็นการแสดงให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงอันเกิดประสบการณ์ในการศึกษาและทำงานสมัยใหม่ที่ก้าวหน้ากว่าบรรดา “คนตุ๊ก” และคนอื่นๆ ในหมู่บ้านซึ่งยังคงล้าหลังอยู่นั่นเอง พ่อหนานจับ “คนมี” ผู้ประสบความสำเร็จในงานสมัยใหม่นอกจากจะแยกตัวเองเป็น “คนหลวก” ในแง่ของการได้รับการศึกษาและพึงรายได้จากการทำงานเป็นหลักแล้ว “คนมี” ยังได้วิจารณ์บรรดาชาวบ้านที่ขายที่ดินและบรรดาคนงานในโรงงานในยุคปัจจุบันอีกว่าไม่รู้จักคิดวางแผน “มีก่อนมีแต่ทุ่งนาสุดลูกหูลูกตาพากันขายไปสร้างโรงงาน ทำงานโรงงาน แล้วเขาไม่คิดว่าโรงงานเกิดอุบัติเหตุขึ้นมาเขาจะไปทำกินอะไรที่ไหน” อีกทั้งยังและวิจารณ์เด็กรุ่นใหม่ที่เขาไปทำงานในโรงงานอีกว่า “เรียนไม่จบก็เข้าโรงงาน ทำอยู่นั้นแหละเงินเดือนก็ไม่ขึ้น การวิจารณ์เช่นนี้แสดงให้เห็นว่าถึงแม้งานในโรงงานจะเป็นงานสมัยใหม่ในแง่ที่คนงานต้องพึงพารายได้จากงานก็ตามที แต่ในสายตาของ “คนมี” อย่างเช่นพ่อหนานจับแล้วมันไม่ได้เป็นงานของ “คนหลวก” เลย หากแต่เป็นงานของคนไม่รู้จักคิด เรียนหนังสือไม่จบ เป็นงานที่ไม่มีความมั่นคงและไม่มีความก้าวหน้าในงาน อีกทั้งเป็นการตอกย้ำถึงสถานภาพของ “คนมี” ที่เหนือกว่าคนงาน

เนื้อหาในตอนนี้ได้ชี้ให้เห็นว่า “คนมี” เป็นคนกลุ่มแรกของหมู่บ้านที่ออกไปทำงานนอกภาคเกษตร นอกหมู่บ้าน พึ่งพารายได้จากการทำงานอย่างเดียว งานที่ทำเป็นงานประจำ มีค่าตอบแทนเป็นค่าจ้าง ความหมายของงานจึงมิใช่ “ตุ๊ก” เหมือนยุคที่ผ่านมาอีกต่อไป หากแต่หมายความว่าถึงค่าจ้าง กระบวนการสร้างความหมายของงานถูกหล่อหลอมผ่านระบบ

การศึกษาและนโยบายการพัฒนาของรัฐ ตลาดแรงงานใหม่นอกหมู่บ้านเป็นผลจากขยายการพัฒนาของรัฐออกมายังชนบทในรูปของการสร้างสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานรวมถึงหน่วยงานของรัฐ งานนอกภาคเกษตรทำให้ครอบครัว “คนมี” ได้รับผลประโยชน์ในทางเศรษฐกิจจากการพัฒนา และตอกย้ำสถานะในหมู่บ้านให้ยิ่งสูงขึ้นไปอีกจากการกลายเป็น “คนหลวง” ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการได้รับการพัฒนาด้วยความก้าวหน้าอันเป็นการตัดสินใจบนฐานของเหตุผล งานจึงมีความหมายเท่ากับการพัฒนาไปด้วย อย่างไรก็ตามลูก “คนตุ๊ก” ก็ได้กลายเป็นคนอีกกลุ่มหนึ่งที่ก้าวออกไปทำงานนอกภาคเกษตร ซึ่งจะกล่าวถึงในหัวข้อถัดไป

2.3 ยุคลูก “คนตุ๊ก” ออกไป “หางาน” “หาเงิน” เปลี่ยนประสบการณ์เป็นทุน (พ.ศ. 2521 – 2530)

ในยุคนี้บรรดาลูก “คนตุ๊ก” แห่งบ้านสันทราย ซึ่งส่วนใหญ่เกิดตั้งแต่ปี พ.ศ.2500 เป็นต้นมาได้พากันออกไปทำงานนอกภาคการเกษตรมากขึ้นกว่ายุคที่ผ่านมา โดยมีเงื่อนไขสำคัญคือความล้มเหลวจากการเกษตรแผนใหม่ บวกกับเงื่อนไขตลาดแรงงานนอกภาคเกษตรที่เปิดกว้างผ่านกระบวนการพัฒนาประเทศ ทำให้มีความต้องการแรงงานจากชนบทจำนวนมาก โดยเฉพาะการกำหนดให้จังหวัดเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางของการพัฒนาภาคเหนือ เพื่อลดความหนาแน่นของการเคลื่อนย้ายประชากรเข้าไปหางานทำในกรุงเทพมหานคร ทั้งนี้การออกไปทำงานของพวกเขาแตกต่างจาก “คนมี” เนื่องจากว่าพวกเขาไม่ได้เข้าสู่กระบวนการทำงานสมัยใหม่ผ่านระบบการศึกษา ไม่ได้ทำงานมีเงินเดือนประจำในระบบราชการ หากแต่พวกเขาเข้าไปเป็นคนงานในสาขาการก่อสร้างและบริการซึ่งเป็นงานที่มีความไม่แน่นอนของการจ้างงาน ไม่ต้องการคุณสมบัติทางการศึกษามากนัก สำหรับพวกเขางานนอกจากจะหมายความว่าถึงความถึงค่าจ้างแล้ว งานยังหมายความว่าความหาประสบการณ์ภายนอกอีกด้วย ก่อนที่พวกเขาจะย้อนกลับมายังหมู่บ้านอีกครั้งหนึ่ง พร้อมกับความสำเร็จหรือล้มเหลวที่แตกต่างกันออกไป

ตั้งแต่ยุคแรกเป็นต้นมา “คนตุ๊ก” เผชิญกับปัญหาการเข้าถึงที่ดินและทรัพยากรเป็นหลัก แต่ในยุคนี้ความล้มเหลวจากการเกษตรแผนใหม่เป็นปัญหาหลักของชีวิต เนื่องจากต้องพึ่งพาทุนและกลไกตลาดที่ไร้การควบคุม ดังในกรณีของลุงสม อายุ 55 ปีบอกว่า “กู้อเงิน ธกส.มาหัดกับกระเทียม หัวไม้ใหญ่ แต่ลงทุนมาก ทั้งเมล็ดพันธุ์ เช่าที่ จ้างคนปลูก จ้างคนถอน ทำสองปีเจ๊ง” ความล้มเหลวจากการเกษตรแผนใหม่ที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือการทำลายความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ โดยที่ถึงแม้ว่าการปลูกพืชเงินสดบางชนิดให้ผลตอบแทนที่คุ้มค่ากับการลงทุน ดังที่ป้าแดง อายุ 53 ปี บอกว่า “ปลูกพริกดินะ พริกเคียวไก่อ่ กิโลกรัมละห้าสิบบาท ปลูกในสวนกระเทียม ไม้ปูพื้นบ้านเป็นไม้สักก็เพราะพริกนะ” แต่การปลูกพืชเชิงเดี่ยวซ้ำกันในที่เดิมทำให้เกิดโรคระบาด ผลผลิตตกต่ำ และเสี่ยงต่อการขาดทุน “ปลูกซ้ำๆ มันก็เป็นโรค ล้มกันไป เสียขายมาก”

ท่ามกลางความล้มเหลวจากการเกษตรแผนใหม่ที่เกิดขึ้นในระดับหมู่บ้าน “คนตุ๊ก” ได้พยายามส่งลูกเรียนหนังสือมากขึ้น และเริ่มเรียนระดับสูงขึ้นจากระดับประถมศึกษาในโรงเรียนประจำหมู่บ้าน เป็นระดับมัธยมศึกษาตอนต้นในโรงเรียนประจำอำเภอสันทราย สล่า (นายช่าง) หนึ่ง อายุ 54 ปี ลูกคนไร้ที่ดิ้นกล่าวถึงสภาวการณ์การเรียนหนังสือของคนร่วมรุ่นเดียวกันเอาไว้ว่า “รุ่นผมก็ได้ไปเรียนสันทรายแล้ว” กระนั้นคนส่วนใหญ่ซึ่งมีฐานะยากจนยังจบแค่ระดับประถมศึกษาเท่านั้น ดังที่สล่าเอกสรุปว่า “บางคนก็จบ ป.4 บางคนก็ ป.7 อย่างผมจบ ป.4” สล่าหนึ่งบอกว่าพ่อแม่อยากให้เรียนสูงๆ แต่เนื่องจาก “ไม่มีเงิน” (ไม่มีเงิน) ทั้งนี้ Gray (1990) ได้ชี้ให้เห็นว่าการศึกษาเป็นอีกช่องทางหนึ่งที่ชาวนากลางและชาวนาจนอาศัยเป็นยุทธศาสตร์สำคัญในการปรับตัวเข้าสู่การทำงานในเมือง แต่ทั้งนี้ลูก “คนมี” ยังสามารถเรียนในระดับสูงกว่า อนึ่งการบวชพระหรืออาศัยวัดเพื่อเรียนหนังสือได้ลดความสำคัญลงไป อนึ่งในยุคนี้ผู้หญิงที่มาจากครอบครัว “คนมี” ก็ได้เรียนหนังสือในระดับสูงกันมากขึ้น (Anan, 1984: 456) และเริ่มเข้าทำงานสมัยใหม่แล้ว ยกตัวอย่างเช่น ป้ามาลาเพื่อนร่วมรุ่นของสล่าหนึ่งซึ่งทำงานเป็นครู เป็นต้น นอกจากนี้ลูกผู้หญิงจากครัวเรือน “คนตุ๊ก” บางคนได้เริ่มออกไปทำงานขายบริการทางเพศในเมืองเชียงใหม่ และเมืองท่องเที่ยวชายทะเลทางภาคตะวันออกของประเทศไทยด้วย

ถึงแม้ว่าลูก “คนตุ๊ก” ไม่สามารถเข้าไปทำงานสมัยใหม่ได้อย่างเท่าเทียมกับลูก “คนมี” แต่เงื่อนไขการพัฒนาประเทศที่ให้ความสำคัญกับการขยายการศึกษาและการพัฒนาหัวเมืองระดับภูมิภาค ได้สร้างตลาดแรงงานนอกภาคเกษตรและนอกหมู่บ้านขึ้นมาอย่างหลากหลายกว่าเดิม และเป็นโอกาสให้ลูก “คนตุ๊ก” เข้าไปทำงานสมัยใหม่และมีส่วนร่วมในการบริโภคความหมายของงาน ในที่นี้ผู้ศึกษาจะยกเอากรณียายมิตรผู้มีรายได้หลักจากงานนอกภาคการเกษตรและสล่าหนึ่งผู้เปลี่ยนประสบการณ์เป็นทุน มาเป็นตัวอย่างประกอบเพื่อแสดงให้เห็นถึงรูปธรรมการเปลี่ยนแปลงจากมุมมองของชาวบ้าน

ยายมิตรอายุ 52 ปี เกิดในครอบครัว “คนตุ๊ก” เรียนหนังสือจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 7 เมื่อออกจากโรงเรียนยายมิตรก็ช่วยพ่อแม่ทำงานการเกษตรในสภาพที่ยายมิตรเล่าย้อนอดีตของตัวเองว่า “ทำงานไม่เป็นชิ้นเป็นอัน ซึ่งแสดงถึงทั้งสภาพการทำงานที่ไม่ค่อยคุ้มค่าทางเศรษฐกิจเท่าไรนัก และเป็นการบ่งบอกถึงความไม่ค่อยพอใจกับสภาพชีวิตความเป็นอยู่ในภาคเกษตรกรรม ต่อมาประมาณปี พ.ศ. 2524 ยายมิตรเมื่อพ้นเกณฑ์ทหารแล้ว ได้ไปทำงานรับจ้างก่อสร้างที่เขื่อนแม่งัด อำเภอดอยสะเก็ด แต่อยู่ได้ไม่นานเพราะไม่ค่อยมีอิสระในการใช้ชีวิตและเป็นงานหนัก “อยู่ไม่นาน เป็นวัยรุ่น ไม่ได้เที่ยวมันไม่สนุก ไปทำงานซูดินซูดอไม้ สักเดือนสองเดือนก็ออก ความเป็นอิสระกับชีวิตวัยรุ่นที่ต้องเผชิญกับการทำงานหนักเช่นนี้ จะยังคงปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดในการนิยามความหมายของงานซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไปในบทที่ 5

หลังจากออกจากงานก่อสร้างแล้วอ้ายมิตรได้ไปเร่ขายหนังสือกับน้ำชาตามโรงเรียนต่างๆ ทั่วประเทศ จนอ้ายมิตรบอกว่าตัวเองรู้จักถนนทั่วทั้งเมืองไทยเพราะว่า “มีโรงเรียนที่ไหนก็เอาหนังสือไปขาย ในประเทศไทยนี้ผมรู้ทางรถหมด เพราะว่าผมเคยไป” การเดินทางเช่นนี้นับว่าเป็นประสบการณ์ใหม่ของชาวบ้านที่มาพร้อมกับการทำงานนอกภาคเกษตร และที่สำคัญนอกเหนือไปกว่านั้นคืองานขายหนังสือสร้างรายได้เป็นตัวเงินจำนวนมากให้กับอ้ายมิตรจนสามารถมีเงินซื้อที่ดินเก็บไว้ได้สำหรับสร้างบ้านเอง “ขายหนังสือได้สองปี ซื้อที่ดินสร้างบ้านได้งานหนึ่ง”

เมื่ออ้ายมิตรหยุดขายหนังสือแล้วเมื่อปี 2527 ก็กลับมาอยู่ที่บ้านโป่งงาม ทำการเกษตรควบคู่ไปกับการค้าขาย ซึ่งปรากฏว่างานนอกภาคเกษตรได้กลายเป็นงานหลักที่สร้างรายได้ให้กับอ้ายมิตร และเอาเงินที่ได้จากการค้าขายมาลงทุนทำการเกษตร “กลับมาทำไร่ทำสวนตามบ้าน ยามว่างผมก็ไปค้าขายตามบ้าน ยามว่างผมก็ไป ขายแตงโมไปรับที่สุโขทัยแล้วเอามาขาย ขั้วรถปิ๊กอัพ ถ้าไรดีมาก ซื้อลำไยบ้างกับพี่ชาย เงินดีมากเลยนะ ถ้าได้เงินจากขายของมาก็เอามาลงทุนทำสวนกระเทียม สวนกะหล่ำ เช่าที่ดินคนอื่นทำ สวนผมยังเอาเป็นงานนอกงานหลักของผมคือขายของ” งานออกไปค้าขายยามว่างของอ้ายมิตรมีความแตกต่างจากการออกไปขายผักของแม่ฮุยดำกับแม่ฮุยปวนเป็นอย่างในยุคที่ผ่านเป็นอย่างมากดังที่ได้กล่าวถึงแล้วในตอนต้นที่ 2.1 ที่ผ่านมา

แต่ด้วยความเสี่ยงจากการเกษตรแผนใหม่จึงทำให้อ้ายมิตรไม่ต่างจากชาวบ้านคนอื่นในหมู่บ้าน ที่ต้องประสบกับปัญหาความเสี่ยงอันเกิดจากเกษตรแผนใหม่ “หมู่บ้านผมเป็นพื้นที่ปลูกกะหล่ำดอกที่เยอะที่สุดนะ ทั้งไม่ว่าตัวคนอื่นและตัวเรา ทำกันแต่สวนกะหล่ำ มันก็ได้สะดังค์บ้าง อย่างว่านะพอทำซ้ำๆ มันก็เป็นบ่อเกิดโรค เราใช้ปุ๋ยยาเยอะ มันก็เลยทำให้ดินเสื่อมสภาพไป มันก็เลยเกิดโรคอะไร ได้ง่ายขึ้น แมลงก็ระบาด” บวกกับการที่อ้ายมิตรแต่งงานใหม่ ดังนั้นจึงย้อนกลับไปเร่ขายหนังสืออีกรอบในช่วงปี 2528 “หาเงินทุนได้เงินมาสักแสนกว่าเอามาตั้งตัว”

อีกหนึ่งช่วงเวลาที่อ้ายมิตรออกไปขายหนังสือรอบสอง ชาวบ้านได้ทยอยขายที่ดินบน “พะพะป่าแย้” เนื้อที่ 500 ไร่ ให้กับนายทุนที่เข้ามากว้านซื้อที่ดินผ่านนายหน้าซึ่งเป็นผู้ใหญ่บ้าน ชาวบ้านมีทั้งที่อยากขายในแบบ “ให้ขาย” (ร้องให้ขาย) เนื่องจากเห็นว่าที่ดินส่วนนี้ทำการผลิตไม่ได้ผลเต็มที่ ชาวบ้านบางคนถูกบีบให้ขายที่ดิน เนื่องจากถูกปิดล้อมทางเข้าออก ที่ดินส่วนนี้ถูกนำไปพัฒนาเป็นบ้านสวนขายให้กับชนชั้นกลางในเมือง ต่อมาถูกทิ้งร้าง ชาวบ้านได้รวมกลุ่มกันเข้าไปใช้ประโยชน์อีกครั้ง ซึ่งจะ ได้ขยายความต่อไปในตอนต้นที่ 2.4 ต่อไป

จากชีวิตของอ้ายมิตรจะเห็นได้ว่างานนอกภาคเกษตรได้เข้ามามีบทบาทในชีวิตของชาวบ้านอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสร้างรายได้ที่เป็นตัวเงิน ซึ่งนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน และลงทุนผลิตสินค้าเกษตรอีกต่อหนึ่ง งานนอกภาคเกษตรได้กลายเป็น “งานหลัก” ส่วนงานในภาคเกษตรกลับกลายเป็น “งานรอง” การหางานมีความหมายเท่ากับ “การหาเงิน” ซึ่งเป็น

ความหมายของงานแบบใหม่ที่เกิดขึ้นในยุคนี้ ลูก “คนตุ๊ก” สามารถขยับฐานะขึ้นมาได้ก็ด้วยจากการออกไปหาเงิน นอกจากนี้ “ประสบการณ์” จากการทำงานยังถูกแปรเปลี่ยนเป็นทุนได้อีกด้วยดังในกรณีของสละหนึ่ง

สละหนึ่งอายุ 54 ปี เริ่มต้นทำงานนอกภาคเกษตรด้วยการเป็นคนงานก่อสร้าง เช่นเดียวกับอ้ายมิตร แต่ที่แตกต่างกันออกไปก็คือสละหนึ่งสามารถพัฒนาตัวเองขึ้นมาเป็นนายช่างได้ พ่อแม่ของสละหนึ่งเคยมีที่ดินทำกิน แต่ต่อมาต้องสูญเสียที่ดินไปเนื่องจากการขายฝากที่ดินเพื่อนำเงินไปรักษาพี่ชายที่เจ็บป่วยทำให้กลายเป็นครอบครัวไร้ที่ดิน สละหนึ่งจบการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่สี่ จากโรงเรียนบ้านโป่งงาม เมื่อออกจากโรงเรียนแล้วเริ่มทำงานช่วยพ่อแม่ “ชะนาค่า” และรับจ้างตั้งแต่อายุ 12 ปี โดยการ “รับจ้างเลี้ยงควายค่า” ได้ค่าจ้างเป็นลูกควายเกิดใหม่ และเอาควายของตัวเองที่มีไปรับจ้างไถนา โดยในปีหนึ่งๆ สามารถรับจ้างไถนาไปได้ประมาณสิบไร่ และได้ค่าจ้างเป็นข้าวไร่ละสิบถัง แต่ข้าวไม่พอกินเนื่องจากได้ข้าวมาหลังจากการเก็บเกี่ยว ทั้งนี้ด้วยความที่ไม่มีเงินพอซื้อข้าวในช่วงรอผลผลิตข้าวหน้าปี ทำให้ต้อง “ขายข้าวเขียว” ให้กับเจ้าของนาเพื่อเอาเงินซื้อข้าวกิน ดังนั้นเมื่อได้ส่วนแบ่งจากการทำงานจึงได้ผลผลิตไม่เพียงพออีกในปีต่อไป ประมาณปี พ.ศ.2516 สละหนึ่งต้องหยุดทำนาเพราะพ่อขายควายที่มีอยู่เพื่อหาเงินสร้างบ้าน “นาค่า” ที่ต้องเช่าควายคนอื่นมาไถนาเป็นการเพิ่มต้นทุนการผลิต ดังนั้นจึงไม่คุ้มค่าในการลงทุนอีกต่อไป เพราะต้องแบ่งผลผลิตให้เจ้าของควายอีกส่วนหนึ่ง เมื่อหยุดทำนาได้ไม่นานสละหนึ่งก็ต้องเข้าเป็นทหารเกณฑ์อยู่สองปี

ก่อนที่สละหนึ่งจะออกไปทำงานนอกหมู่บ้านนั้น เพื่อนผู้ชายร่วมรุ่นได้พากันออกไปเมื่ออายุได้ประมาณ 17 – 18 ปี สละหนึ่งบอกว่าคนที่ออกไปส่วนหนึ่งเป็นการออกไปหางานหลังฤดูการเก็บเกี่ยว “เสร็จข้าวเสร็จน้ำแล้วมันก็ไม่มีงานอะไร ออกไปจ้างนอกกันละไปหางาน” พร้อมกันนั้นการออกไป “เซาะก้น” สละหนึ่งบอกว่าเป็นการ “หาประสบการณ์” เพื่อนๆ ของสละหนึ่งจำนวนเก้าคนพากันเดินทางไกลไปทำงาน “ออกเหื่อ” หรือเป็นคนงานในเรือหาปลาถึงภาคใต้ บางคนก็อยู่ไม่นาน แต่บางคนก็อยู่นานเป็นปี แต่สุดท้ายเพื่อนของสละหนึ่งล้วนประสบชะตากรรมเดียวกันทั้งหมดตามคำบอกเล่าของสละหนึ่งว่า “ติดยา เล่นผงขาว ไม่เหลือสักคน ส่วนมากตายกับเข็มติดเชื้อเอดส์”

ส่วนสละหนึ่งหลังจากเป็นทหารเกณฑ์ครบกำหนดแล้วได้ติดตามพ่อแม่ไปอยู่ที่อำเภอพร้าว เนื่องจากพ่อแม่ได้ขายที่ดินซึ่งเป็นที่บ้านและอพยพไปหาที่ดินทำกินผืนใหม่ แต่การทำมาหากินที่นั่นก็ไม่แตกต่างจากบ้านโป่งงาม “อย่างว่าอยู่ที่นั่นก็ทำอะไรทำสวน ไม่มีพืชพันธุ์เหมือนทุกวันนี้ อย่างเช่นลำไย เมื่อก่อนมีอะไร ไล่ข้าวไร่เสีย ไล่ถั่วลิสง ไม่พอกิน นาไม่ใช่ของเรา เป็นของคนอื่น อยู่ถิ่นนั้นมาก่อน เราไปทำเช่าแบ่งครึ่ง เอาข้าวไว้กินแต่นั้นเอง” ด้วยสภาวะการณดังกล่าวสละหนึ่ง

จึงได้ออกไปทำงานหาเงินในเมืองเชียงใหม่ประมาณปี พ.ศ. 2523 ซึ่งเป็นช่วงที่เริ่มมีการพัฒนาเมืองเชียงใหม่ขึ้นมาเป็นศูนย์กลางของภาคเหนือ ส่งผลให้มีการจ้างงานมากขึ้น โดยเฉพาะงานก่อสร้าง โดยสละหนึ่งบอกว่า “ได้ข้าวได้น้ำก็ออกบ้านไป ให้พ่อแม่อยู่บ้าน เราก็ก้ออกบ้านไปหาเงินข้างนอก ผมมาทำงานก่อสร้างในเชียงใหม่ เป็นลูกจ้าง มันเยอะแ่ล่นะงานก่อสร้างในเมืองเชียงใหม่ ตอนนั้นอายุสักยี่สิบสี่ ถึงเวลาทำอะไรทำากก็กลับ หมดงานบ้านก็กลับไปทำงานกับบริษัท”

ผลของการออกไปทำงานภายนอกหมู่บ้านทำให้เขาได้เพิ่มพูนทักษะฝีมือช่างสมัยใหม่ให้กับตัวเขา “เพราะเราออกไปทำงานภายนอก แรกๆ เราก็ก้อไปหิ้วปูน ผสมปูนให้เขานั่นแหละ เราเห็นเขาทำ เราก็ก้อเอบจำเอบบ้าง เขาหยุดเราทำ ลองเอบบ้าง เขาใช้อะไรเราก็ก้อเอบ เพราะเราอยากรู้” เมื่อปลายปี พ.ศ.2530 สละหนึ่งกลับเข้ามาอยู่มาอยู่บ้าน ไปอีกครึ่งพบว่าฝีมือทางช่างของเขามีความแตกต่างจากสละสร้างบ้านรุ่นก่อนหน้าอย่างชัดเจน เนื่องจากชาวบ้านเริ่มหันมาสร้างบ้านปูนแทนที่ บ้านไม้มากขึ้น ซึ่งสละรุ่นเดิมยังขาดทักษะความชำนาญในการสร้างบ้านปูนอยู่มาก “รุ่นก่อนผมก็มีช่าง มันเป็นบ้านไม้ บ้านปูนเขาทำไม่เป็น ช่างปูนก็พอมืออยู่บ้างแล้ว แต่ว่าเขาสร้างไม่สวย เป็นตะปุ่มตะป่ำ”

ประสบการณ์จากการออกไปทำงานภายนอกหมู่บ้าน ทำให้สละหนึ่งก้าวขึ้นมาจากคนงานธรรมดากลายเป็นสละสร้างบ้านได้อย่างภาคภูมิ ดังที่สละหนึ่งบอกว่า “งานก่อสร้างคนทางบ้านเราไม่ค่อยมีคนคล่อง ผมมารับเหมาสร้างบ้าน ก่ออิฐ ไซ้เนี่ยผมเป็นคนแรกที่มาก่อไซ้ให้ดู เาอิฐมาก่อสร้างทำประตูโค้ง คนรับเหมารายอื่นทำไม่เป็นนะ งานปูนกระเบื้องมีผมเป็นคนกระณะที่ทำ ตอนนั้นผมเอบตารางเมตรละ 120 บาท ถือว่าแพง เพราะว่ามันไม่มีใครทำได้ ทำเสร็จแล้วมันก็ดีจริงๆ ตั้งแต่ทำมาจนเดี๋ยวนี ไม่มีเสียหายน”

ถึงแม้ว่าสละหนึ่งจะไม่ได้ทำงานประจำแบบเดียวกับพ่อหนานจ๊ับ แต่ความสำเร็จของการเป็นสละแสดงให้เห็นว่า ด้วยตลาดแรงงานนอกภาคเกษตรที่เปิดกว้างชาวบ้านจึงมีโอกาในการออกไปหาแสวงหาผลประโยชน์ได้มากขึ้น เมื่อกลับเข้ามาในหมู่บ้านแล้วประสบการณ์จากการคนขายแรงงานธรรมดาถูกเปลี่ยนเป็นความรู้ให้กลายเป็นคนงานผู้มีทักษะฝีมือ จนชาวบ้านส่วนใหญ่มอบความไว้วางใจให้สละหนึ่งเป็นผู้รับเหมาสร้างบ้านแบบสมัยใหม่ ความสำเร็จในชีวิตของสละหนึ่งเป็นแรงผลักดันให้ลูกชายเข้าศึกษาต่อสาขาวิชาช่างก่อสร้างในเมืองเชียงใหม่ หากว่าความเป็น “คนหลวง” ของพ่อหนานจ๊ับในยุคก่อนหน้าเป็นตัวตนใหม่ของคนที่ก้าวออกไปสู่งานประจำผ่านการศึกษา “สละ” ซึ่งเกิดจากการฝึกฝนระหว่างที่ทำงานก็เป็นตัวตนใหม่ของคนงานชนบทที่เกิดขึ้นมาในยุคนี้

ปัจจุบันสละหนึ่งนอกจากจะเป็นผู้รับเหมาสร้างบ้านในละแวกบ้านโป่งงามแล้วยังทำการเกษตรบนที่ดินของพ่อตาควบคู่ไปด้วย สละหนึ่งก็เป็นเช่นเดียวกับพ่อหนานจ๊ับ

และأيامมิตร ที่ถึงแม้ว่าตัวเองจะทำงานมีรายได้จากงานนอกภาคเกษตร เคยทำงานเป็นลูกจ้างมาก่อนก็ตามที แต่ก็ยังไม่ยอมรับคนงานในโรงงานอุตสาหกรรมที่เข้าตั้งในชนบท โดยสละหนึ่งมองว่าชาวบ้านที่ไปทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมไม่ยอมอดทนทำงานในภาคเกษตรกรรม รักความสบายที่มีในโรงงานมากกว่า โดยยกตัวอย่างหลานสาวของตัวเองให้ฟังว่า “คนปัจจุบันชอบไปทำงานกินเงินเดือน มาทำไร่ทำสวน มันไม่ค่อยคุ้มทุน เป็นหนี้เป็นสินมา สู้อำนาจกินเงินเดือนดีกว่า อย่าอ้อแอ้นนะ ไม่ต้องพูดเรื่องไร่เรื่องสวน แค่เก็บผักชะอมก็ยังไม่เอา เก็บยอดมันไปขาย ร้อน เหม็นไม่ไหว อยู่โรงงานสบายกว่า ค่าจ้างไม่ต่ำ 150 บาท”

กล่าวโดยสรุปแล้วในยุคนี้ชาวบ้านไปงานที่เป็นลูก “คนตุ๊ก” ได้ออกไปทำงานนอกหมู่บ้านมากขึ้น สอดคล้องกับงานศึกษาทางด้านมานุษยวิทยาที่ศึกษาหมู่บ้านในภาคเหนือช่วงเวลาเดียวกันนี้พบว่า ในกรณีบ้านสันโป่ง อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งอยู่ทางตอนใต้ของเมืองเชียงใหม่ Anan ซึ่งเห็นว่าถึงแม้ว่างานนอกภาคการเกษตรยังมีน้อย ความไม่แน่นอนของตลาดแรงงานทำให้การเช่าที่ดินยังคงดำรงอยู่ และไม่สามารถทิ้งงานในภาคการเกษตรอย่างเต็มตัว แต่ชาวบ้านก็เริ่มออกไปทำงานรับจ้างนอกภาคการเกษตรมากขึ้น เริ่มมีอุตสาหกรรมขนาดเล็กเกิดขึ้นในหมู่บ้าน เช่น งานแกะสลัก ซึ่งรับงานมาทำจากนอกหมู่บ้าน เช่นเดียวกับ Kingshill ซึ่งทำการศึกษาซ้ำที่บ้านกู่แดง อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ และ Moreman ที่บ้านปิง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา พบว่า ในกรณีบ้านกู่แดง ถนนและการคมนาคมทำให้คนออกไปทำงานในเมือง เช่นก่อสร้าง และอื่นๆ ที่เป็นงานรับจ้าง มีคนเดินทางไปไกลกว่าหมู่บ้านเพิ่มมากขึ้น ส่วนที่บ้านปิง ชาวบ้านทำงานนอกภาคการเกษตรมากขึ้น แต่รายได้นอกภาคเกษตรเอามาใช้ในภาคเกษตร (Anan, 1984, Kingshill, 2985 และ Moreman, 1986 อ้างใน Ritchie, 1996)

ในกรณีของบ้านสันทรายจะเห็นได้ว่าภายใต้เงื่อนไขความล้มเหลวจากภาคการเกษตรแผนใหม่และตลาดแรงงานนอกสาขาเกษตรกรรมที่เป็ดกว้างมากขึ้น การออกไป “หางาน” คือ “หาเงิน” ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความจำเป็นในการใช้เงินในชีวิตประจำวันของชาวบ้าน และชี้ให้เห็นถึงความหมายของงานที่เปลี่ยนไปในแง่ที่ชาวบ้านได้รับเอานิยามของงานที่รัฐสร้างขึ้นในยุคพัฒนาเข้ามาให้ความหมายกับงานที่พวกเขาทำ งานกับเงินจึงมีความหมายเดียวกัน นอกจากนั้นงานนอกภาคการเกษตรได้ได้กลายเป็น “งานหลัก” ที่สร้างรายได้ให้กับชาวบ้าน ส่วนงานในภาคการเกษตรได้กลายเป็น “งานรอง” ของชีวิตไปแล้ว ซึ่งเห็นได้อย่างชัดเจนจากกรณีของأيامมิตร อีกทั้ง “ประสบการณ์” จากการทำงานนอกหมู่บ้านได้เปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้พัฒนาฝีมือของตัวเองขึ้นมา จนสามารถแปร “ประสบการณ์” เป็นทุนสำหรับเปลี่ยนตัวเองจากลูกจ้างเป็นผู้รับเหมาก่อสร้าง ดังในกรณีของ สล่านึ่ง อีกทั้งยังเป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่างานนอกภาคการเกษตรทำให้ “คนตุ๊ก” มีโอกาสเลื่อนฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมขึ้นมาได้แม้จะไม่เท่าเทียมกับ

“คนมี” ในยุคก่อนหน้านี้ อย่างไรก็ตามในยุคต่อไปผู้ศึกษาจะนำเสนอให้เห็นว่าในขณะที่ชาวบ้านบางส่วนผละออกจากภาคการเกษตรไปเป็นคนทำงานซึ่งกลายเป็นคนกลุ่มใหม่ในหมู่บ้าน แต่ก็มีชาวบ้านอีกบางส่วนที่ย้อนกลับมาทำการเกษตรอีกครั้งในบริบทการปรับโครงสร้างชนบทยุคโลกาภิวัตน์

2.4 ยุคกำเนิด“คนทำงาน” และการกลับมาเป็น “เกษตรกร” (พ.ศ. 2531 – ปัจจุบัน)

การออกไปทำงานนอกภาคการเกษตรในสาขาการผลิตและอาชีพหลากหลายเป็นประสบการณ์ร่วมของชาวบ้านภาคเหนือในยุคนี้ ดังปรากฏในงานศึกษาของ Jennifer Gray (1990) ทำการศึกษา 5 หมู่บ้านในจังหวัดเชียงใหม่ที่อยู่ห่างจากตัวเมือง 15 กิโลเมตร พบว่าความล้มเหลวจากภาคเกษตรทำให้มีแรงงานจำนวนมากให้กับภาคอุตสาหกรรม คราวเรือนจึงต้องการงานนอกภาคเกษตรในการหารายได้เลี้ยงครอบครัว การขยายตัวของธุรกิจท่องเที่ยวที่เฟื่องฟูขึ้นมา ทำให้เกิดความต้องการแรงงานในภาคบริการเพื่อตอบสนองธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว แรงงานหญิงโสด และวัยสาวจึงได้มีโอกาสดูออกไปทำงานในเมือง นอกจากงานบริการในเมืองแล้ว Kyonosuke Hirai (1998) ได้ชี้ให้เห็นว่าการก่อตั้งนิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือ จังหวัดลำพูนก็เปิดโอกาสให้คนงานหญิงวัยสาวจากหมู่บ้านออกไปทำงานทำในโรงงานได้เช่นกัน ทางด้าน Mark Andrew Ritchie (1996) ทำการศึกษาที่บ้านเล็ก ห่างจากเมืองเชียงใหม่ 30 กิโลเมตร ในช่วงปี 2534 – 2535 อันเป็นช่วงเศรษฐกิจเฟื่องฟูพอดี Ritchie พบว่า ชาวนาได้ผันตัวเองไปเป็นคนงานก่อสร้างหรือคนขับรถสี่ล้อแดงรับจ้างในเมือง โดยเดินทางแบบไปเช้าเย็นกลับเป็นประจำทุกวัน งานนอกภาคเกษตรจึงเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของชีวิตทางเศรษฐกิจชาวบ้าน ในขณะที่งานศึกษาที่กล่าวมาแสดงให้เห็นถึงตลาดแรงงานที่อยู่ในเมืองและนิคมอุตสาหกรรมยุค สันตสมบัติ (2547) ทำการศึกษาซ้ำในหมู่บ้านที่นักมานุษยวิทยาเคยศึกษามาก่อนในทศวรรษ 2520 ได้แก่ บ้านกู่แดง อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ โดย Kingshill และโดย Moreman ที่บ้านแพด อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา พบว่าชาวบ้านส่วนใหญ่ในหมู่บ้านทั้งสองออกไปทำงานนอกภาคเกษตรกันเป็นจำนวนมากกว่าครึ่งหนึ่งของครัวเรือนทั้งหมดที่มีอยู่ในแต่ละหมู่บ้าน โดยมีตลาดแรงงานอยู่ทำงานทั้งในและนอกหมู่บ้าน

อย่างไรก็ตามงานศึกษาที่กล่าวถึงข้างต้นยังไม่ได้ชี้ให้เห็นถึงรูปแบบการจ้างงานแบบยืดหยุ่นซึ่งเป็นลักษณะสำคัญของตลาดแรงงานในยุคโลกาภิวัตน์ ซึ่งสร้างทั้งโอกาสพร้อมกับสร้างความเสี่ยงจากการทำงานไปด้วย งานของ Jamaree Pitackwong (1996) ทำการศึกษาที่บ้านเน่ง อำเภอสันป่าตอง เริ่มชี้ให้เห็นว่างานอุตสาหกรรมแกะสลักไม้เพื่อส่งออกต่างประเทศได้กระจายตัวลงไปหมู่บ้านโดยการรับเหมาช่วงมาทำ (subcontract) เปิดโอกาสให้ชาวบ้านผู้ชายที่มีฐานะ

ยากจนได้มีงานทำ ขณะที่ Saowalak Chaytawee (2005) ทำการศึกษาแรงงานหญิงในตำบลปาลวง จังหวัดเชียงใหม่พบว่า งานหั่นผักการคองที่ถูกกระจายออกไปจากโรงงานผลิตผักการคองกระป๋อง ทำให้คนงานหญิงที่เคยทำงานในโรงงานมาก่อน และออกจากงานภายหลังจากที่แต่งงานแล้ว สามารถทำงานหาเงินต่อไปได้ ควบคู่กับการทำงาน ในบ้านไปด้วย งานทั้งสองชิ้นนี้ได้แสดงให้เห็นถึงการปรับตัวของทุนที่ต้องการลดต้นทุนอันเกิดจากคนงาน นอกจากนี้ยังได้แสดงให้เห็นถึงความขัดกันของการจ้างงานในยุคนี้ กล่าวคือในด้านหนึ่งเป็น โอกาสให้ชาวบ้านมีงานทำ แต่ก็แฝงการเอาเปรียบคนงาน และทำให้แรงงานกลายเป็นสินค้ามากขึ้น

สำหรับชาวบ้านสันทรายในยุคนี้มีชาวบ้านที่ผละออกจากงานในเกษตรไปทำงานรับจ้างนอกภาคเกษตรกันเป็นจำนวนมากจนก่อรูปเป็นคนอีกกลุ่มหนึ่งคือ “คนทำงาน” ที่พึงพิงรายได้ จากการทำงานเป็นหลัก โดยเฉพาะงานนอกภาคเกษตรที่ตลาดแรงงานได้กระจายออกมายังพื้นที่ชนบทในรูปของโรงงานอุตสาหกรรมประเภทต่างๆ ขณะเดียวกันก็มีชาวบ้านอีกกลุ่มหนึ่งที่ปรับตัวทำการเกษตรผลิตวัตถุดิบป้อนอุตสาหกรรมเกษตร – อาหาร ผ่านระบบเกษตรพันธะสัญญา ที่ถึงแม้ว่าพวกเขาจะเปรียบเสมือนคนงานบนที่ดินของตัวเอง แต่พวกเขาก็ไม่ได้นับตัวเองเป็น “คนทำงาน” หากแต่เรียกตัวเองเป็น “เกษตรกร” การก่อตัวขึ้นมาของ “คนทำงาน” และการย้อนกลับมาเป็น “เกษตรกร” เป็นความขอยกย่อนของกระบวนการพัฒนาที่มีได้เป็นไปในทางใดทางหนึ่ง แสดงให้เห็นถึงลักษณะสำคัญของการปรับโครงสร้างชนบทที่เกิดขึ้นในยุคโลกาภิวัตน์ ในแง่ที่ว่าชนบทเป็นพื้นที่ที่มีสาขาการผลิตหลายสาขาซ้อนกันอยู่ ชาวบ้านพยายามปรับตัวตั้งรับกับโครงสร้างเศรษฐกิจแบบใหม่ ที่เป็นพลังการเปลี่ยนแปลงที่มาจากระดับโลก และที่สำคัญชาวบ้านได้พยายามจัดปรับความสัมพันธ์ทางสังคมโดยการนิยามตัวตนผ่านงานที่พวกเขาทำ ผู้ศึกษาได้ยกเอาอุตสาหกรรม 3 ประเภทที่ชาวบ้านสันทรายนิยมเข้าไปทำงานและเป็นภาพลักษณ์แสดงถึง “คนทำงาน” ในมุมมองของชาวบ้าน หลังจากนั้นเป็นการนำเสนอกระบวนการย้อนกลับมาเป็น “เกษตรกร”

ในยุคแรกชาวบ้านพูดถึง “ตุ๊ก” ไม่มีข้าวกิน แต่ “ตุ๊ก” ในยุคนี้คือ “รายจ่ายนั้ก” (รายจ่ายมาก) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความจำเป็นของการใช้เงินในชีวิตประจำวัน การหาเงินมิได้เป็นบทบาทของผู้ชายเท่านั้น ผู้หญิงเองก็ต้องรับภาระหนักนี้ด้วย ดังที่ เบญจา จิรภัทรพิมล (2542) ทำการศึกษาบทบาทของผู้หญิงในการเข้าไปทำงานในภาคอุตสาหกรรมพบว่า รายได้จากการทำงานของแรงงานสตรีแม่บ้านส่วนใหญ่ได้นำมาใช้จ่ายเป็นค่ากับข้าว ค่าเล่าเรียนของลูก ตลอดจนซื้อเครื่องใช้จำเป็นภายในบ้าน ผู้หญิงจากบ้านสันทรายเข้าไปทำงานโรงงานอุตสาหกรรมในปี 2532 โดยเฉพาะ โรงงานผลิตผักและผลไม้แช่แข็งส่งออกตลาดต่างประเทศ (ชาวบ้านเรียกว่า “ห้องเย็น”) แห่งแรกที่ตั้งอยู่บนถนนสายเชียงใหม่ – พรวัว เชื่อมกับโรงพยาบาลเทพปัญญา อันเป็นผลมา

จากนโยบายการกระจายโรงงานออกจากกรุงเทพมหานคร และการปรับทิศทางอุตสาหกรรมจากผลิตเพื่อทดแทนการนำเข้า เปลี่ยนเป็นการผลิตเพื่อส่งออก

ที่โรงงานแห่งนี้ผู้หญิงจำนวน 30 คน ได้เริ่มเข้าไปทำงานในฐานะที่เป็นกลยุทธ์การค้าแรงงาน ป้าจ้อยอายุ 50 ปี หนึ่งในคนงานรุ่นบุกเบิกได้บอกเล่าถึงสภาพการทำงานของผู้หญิงในหมู่บ้านก่อนเข้าโรงงานว่า ผู้หญิงใช้แรงงานในภาคเกษตรเป็นหลัก ทั้งทำกินบนที่ดินของตัวเอง และเป็นแรงงานรับจ้าง “ทำสวน ไปสารพัด เอาทุกอย่างนะ รับจ้างบ้างอะไรบ้าง” ผู้หญิงส่วนใหญ่ที่เข้าไปทำงานโรงงานรุ่นเดียวกันอายุ 30 ปีกว่าขึ้นไปทั้งนั้นมีครอบครัวและต้อง “หาเงินส่งลูกเรียนหนังสือ” ซึ่งเป็นภาระหนักของชีวิตชาวบ้าน แต่งานในภาคเกษตรกลับสร้างรายได้ให้น้อยจนเกินไป ป้าจ้อยและเพื่อนๆ เข้าทำงานตอนห้าโมงเย็น ออกจากงานตอนตีหนึ่ง ส่วนเวลากลางวันช่วยสามีทำสวนก่อนจะย้อนกลับไปทำงานในโรงงานต่อ รายได้จากการทำงาน “พอบรรเทาชั่วคราว” เพราะได้ค่าจ้างวันละ 75 บาทเท่านั้น ชาวบ้านที่เป็นคนงานในตอนนั้นมองว่างานที่ทำเป็นงานเสริมจากภาคเกษตร เมื่อหมดสัญญาจากการเป็น “คนงานชั่วคราว” 6 เดือน หลายคนจึงไม่ได้กลับไปทำงานต่อ การทำงานทั้งกลางวัน และกลางคืนทำให้มีเวลาพักผ่อนน้อยก็เป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ผู้หญิงไม่สามารถทนได้อีกต่อไป แต่ก็มีบางคนที่ยังคงทำงานเป็น “คนงานประจำ” ต่อมาจนกระทั่งปัจจุบัน นอกจากนี้ในระยะหลังคนงานรุ่นใหม่วัยหนุ่มสาว อายุต่ำกว่า 30 ปีลงมาก็เข้าไปสมทบเป็นคนงานประจำมากขึ้นจนจบจนปัจจุบัน ผู้ศึกษาจะได้กล่าวถึงกลุ่มคนงานห้องเย็นเหล่านี้อีกครั้งในบทที่ 4 และ 5 โดยละเอียดต่อไป

การเข้าไปทำงานเป็น “คนงานชั่วคราว” และเปลี่ยนเป็น “คนงานประจำ” ในโรงงานที่เข้ามาตั้งอยู่ใกล้หมู่บ้าน เป็นการเข้าไปสู่กระบวนการเปลี่ยนแรงงานให้กลายเป็นสินค้าอย่างเป็นระบบมากยิ่งขึ้น กล่าวคือมีการว่าจ้างโดยสัญญา ชีวิตการทำงานตกอยู่ภายใต้การกำกับของนาฬิกา มีกฎเกณฑ์การให้ค่าตอบแทนที่ชัดเจน นอกจากนี้ยังทำให้ชาวบ้านสันทรายโดยรวมมีความรู้สึกสนิทสนมกับงานสมัยใหม่ที่แตกต่างไปจากการทำงานรับจ้างในภาคการเกษตรดังที่เคยเป็นมาอีกด้วย โดยพวกเขาสามารถสัมผัสมันได้จากชีวิตของตัวเอง คนใกล้ชิดในครอบครัว และคนอื่นในหมู่บ้านอยู่ทุกเมื่อเชื่อวัน การเข้าไปทำงานในโรงงานจึงทำให้งานสมัยใหม่แพร่กระจายเข้ามายังชาวบ้านโดยทั่วไปมากขึ้น เมื่อเปรียบเทียบกับในยุคที่สองที่ผ่านมา ซึ่งมีเพียงลูกหลาน “คนมี” เท่านั้นที่มีโอกาสเข้าไปทำงานสมัยใหม่

นอกจากโรงงานผลิตอาหารจะเข้ามาตั้งในพื้นที่ชนบทไม่ไกลจากบ้านสันทรายแล้ว บริษัทผลิตเมล็ดพันธุ์พืชสวนครัวก็เป็นอีกอุตสาหกรรมหนึ่งที่เข้ามาใช้ทรัพยากรและแรงงานในชนบท ลุงคำอายุ 59 ปี เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งของชาวบ้านบ้านสันทรายที่ออกไปเป็นคนงาน “กินเงินเดือน” ประจำในบริษัท ลุงคำเป็น “คนตุ๊ก” เกิดในครอบครัวไร้ที่ดิน มีพี่น้องด้วยกัน 6 คน

ไม่ได้เรียนหนังสือ เนื่องจากพ่อแม่มีฐานะยากจน “เมื่อก่อนพ่อแม่ยากจน หาเช้ากินค่ำ บางวันลูกทั้ง 6 ขวักก็ไม่มีกิน นาก็ไม่มีทำ” ก่อนเข้าไปทำงานในบริษัทผลิตเมล็ดพันธุ์ฯ หรือที่ชาวบ้านเรียกกันติดปากว่า “ฟาร์มศรคำ” ลูกค้าหาเงินโดยการ “หาบหินหาบกรวดมาขาย” สลับกับเป็นลูกจ้างสร้างบ้านให้กับสถาหนึ่ง ซึ่งเป็นงานที่ไม่ค่อยมีความมั่นคงเท่าไรนัก “ก็ไปๆ หยุดๆ เมื่อไหร่ได้งาน เขาก็มาเรียกเราไป เวลางานเสร็จก็ไม่มีงานทำ”

จนกระทั่งปี 2540 ลูกค้าเลยตัดสินใจสมัครทำงานที่ “ฟาร์มศรคำ” ซึ่งเป็นบริษัทผลิตเมล็ดพันธุ์ข้ามชาติ ซึ่งมีสาขาผลิตเมล็ดพันธุ์อยู่ในประเทศไทย เวียดนาม อินเดีย อินโดนีเซีย และฟิลิปปินส์ โดยลูกค้ามีญาติเป็นคนงานที่นั่นอยู่ก่อนแล้วเป็นผู้แนะนำให้ ลูกค้าได้ทำงานฝ่ายไร่มิหน้าที่ชุดแปลง ยกแปลง เตรียมดินสำหรับเพาะเมล็ดพันธุ์ ใส่น้ำ ปั่นยา ใส่น้ำ ถึงแม้ว่างานใหม่ของลูกค้าจะไม่แตกต่างจากงานเกษตรทั่วไป แต่ก็เป็นงานประจำ มีรายได้ที่มั่นคงแน่นอน มีประกันสังคมรองรับ ลูกค้าได้เงินค่าจ้างวันละ 130 บาทในเดือนแรกที่ทำงาน เริ่มขยับขึ้นมาเป็น 227 ในเดือนสุดท้ายที่จะออกจากงาน

งานของลูกค้าเป็นงานประจำที่ให้รายได้ต่ำ แต่ลูกค้าก็สามารถบ้านแทน “ตูป” (กระต๊อบ) หลังเดิมที่เป็นบ้านไม้หลังคามุงด้วยใบตองตึง เปลี่ยนเป็นบ้านปูนชั้นเดียว ติดดิน ก่อผนังด้วยอิฐบล็อก หลังคามุงกระเบื้อง ซึ่งทำให้ลูกค้ารู้สึกดีกับการได้งานทำในบริษัท ถึงแม้ว่าจะได้บ้านที่ยังไม่ได้ใส่หน้าต่างให้เป็นระเบียบก็ตามที “ไปทำงานบริษัท ได้เงินมาบ้าง เราก็กินแบ่งๆ ซื้อมันนี่ ซื้อมะพร้าวจะได้เป็น 2-3 ปีโน่น ได้เงินพอจะสร้างได้เราก็ก่อสร้าง สร้างได้อยู่อย่างที่เห็น ได้แค่นี้”

งานประจำของลูกค้ามีความมั่นคงกว่างานรับจ้างก่อนเข้าทำงานในบริษัท แต่สุดท้ายแล้ว ลูกค้าก็ถูกเลิกจ้างในแบบที่ลูกค้าไม่ค่อยเต็มใจเท่าไรนัก เนื่องจากยังอยากทำงานจนถึงอายุ 60 ปี แล้วจึงเกษียณจากงาน แต่ลูกค้าก็ถูกบีบให้ออกจากงาน เมื่ออายุ 57 ปี ทำงานได้ครบ 10 ปี 6 เดือน ลูกค้าบอกว่าบริษัทจะทำการเลิกจ้างคนงานที่มีอายุ 55 ปี ออกทันทีหากไม่ได้เป็น “คนงานรายเดือน” ส่วนในกรณีของลูกค้าซึ่งเป็น “คนงานรายเดือน” อายุมาก ลูกค้าคิดว่าบริษัทต้องการแรงงานวัยหนุ่มที่ทำงานหนักได้ดีกว่า “คือว่ามันจะทำงานไม่ทันแรงคนหนุ่ม” หรือไม่ก็เป็นแรงงานพม่าที่บริษัทสามารถควบคุมได้มากกว่า เนื่องจากค่าแรงถูก และอำนาจต่อรองต่ำ ผิดกับลูกค้าซึ่งเป็นสมาชิกสหภาพแรงงาน อยู่ด้วยจึงมีอำนาจต่อรองสูงกว่า “อย่างลูกค้านี้ได้อยู่สหภาพแรงงาน มันก็ไล่ออกจริงก็ไม่ได้ มันต้องได้จ้างออก” สุดท้ายลูกค้าได้เงินเลิกจ้างจากบริษัท 80,000 บาท และจากประกันสังคมอีก 40,000 บาท

ภายหลังที่ต้องออกจากงานประจำแล้วลูกค้าใช้เงินแสนกว่าบาทหมดไปกับการลงทุนสำหรับการกลับไปเป็นเกษตรกรอีกครั้ง “ซื้อของ ซื้อเครื่องมือเครื่องไม้ทำกับไร่กับสวน เครื่องสูบน้ำ

น้ำ ซ็อรอมอเตอร์ไซค์อีกคันหนึ่ง” โดยมีที่ดินเนื้อที่สองไร่ที่ได้จากการที่ภรรยาของลุงคำเข้าไปร่วมบุกเบิกที่ดิน “แพะป่าแย้” เนื้อที่ 500 ไร่ ที่นายทุนทิ้งร้างเอาไว้ มาจัดสรรทำกินร่วมกับชาวบ้านสันทรายอีก 70 กว่าครอบครัว ตั้งแต่ปี 2545 เป็นต้นมา ส่วนเงินที่เหลือจากการลงทุนทางการเกษตรก็หมดไปกับการใช้จ่ายในชีวิตประจำวันจนหมด ทุกวันนี้ภรรยาของลุงคำเป็นแรงงานหลักในการทำสวนผักหอมไร่หนาม ส่วนลุงคำคอยไปช่วยเหลือในเวลาที่ต้องพ่นยา ใส่ปุ๋ย เป็นต้น ส่วนงานรับจ้างที่เคยทำมาแต่ก่อนก็แทบไม่มีคนมาว่าจ้างแล้ว “อายุสูงแล้ว เขาไม่ค่อยมาจ้าง เงินรับจ้างไปนั้นน้อยนี้หน่อย ได้ไม่เกิน 3,000 บาท ในรอบสามปีนี้”

ชีวิต“คนงานรายเดือน” แบบลุงคำเป็นการพยายามขยับสถานะของ“คนตุ๊ก” ในยุคที่ต้อง“หาเงิน”แทน “หาข้าว” ตลาดแรงงานที่มาจากสาขาอุตสาหกรรมทำให้ “คนตุ๊ก” มีโอกาสได้งานทำมั่นคง มีรายได้ประจำ แต่เมื่อเปรียบเทียบกับพ่อหนานจับแล้วจะเห็นว่ารายได้ที่เป็นตัวเงินของลุงคำไม่อาจเทียบได้ อีกทั้งไม่อาจเปลี่ยนประสบการณ์จากการทำงานให้เป็นทุนในแบบสละหนึ่งได้ เนื่องจากไม่มีโอกาสพัฒนาทักษะฝีมือการทำงาน และเป็นงานที่แทบจะไม่แตกต่างจากประสบการณ์เดิมในภาคเกษตรเลย งานที่ทำเป็นกิจวัตรที่ต้องทำซ้ำๆ เสมือนคนงานในสายพานการผลิตภายในโรงงาน ดังนั้นเมื่อออกจากงานมาแล้วจึงไม่มีประสบการณ์ความรู้มากพอที่จะมาสร้างกิจการใหม่ได้ กระนั้นแล้วการมีกฎหมายคุ้มครองและดูแลสวัสดิการแรงงานอยู่บ้างทำให้ชาวบ้านยอมรับสภาพการจ้างงานที่เป็นอยู่ และช่วยเพิ่มความมั่นใจให้กับชาวบ้านในการทำงานมากขึ้น ท่ามกลางการเอารัดเอาเปรียบคนงานของแต่ละอุตสาหกรรมในรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป

อุตสาหกรรมก่อสร้างเป็นตลาดแรงงานใหม่อีกแหล่งหนึ่ง ที่เปิดโอกาสให้แรงงานผู้ชายเข้าไปทำงาน โดยมีความแตกต่างจากงานก่อสร้างที่ Ritchie เคยศึกษา และงานของสละหนึ่งที่เคยทำ กล่าวคือเป็นอุตสาหกรรมก่อสร้างที่มีได้สร้างตัวอาคาร เช่น บ้าน หรือ ดิ็ก โดยตรง หากแต่มุ่งผลิตวัสดุสำหรับใช้ในการก่อสร้าง อาทิเช่น คอนกรีตผสม อิฐมวลเบา แผ่นพื้นสำเร็จรูป ท่อคอนกรีต และเสาเข็ม เป็นต้น ข้อแตกต่างอีกประการหนึ่งคือสถานที่ทำงานเป็นพื้นที่ชนบทอันเป็นที่ตั้งบริษัทไพบูลย์ทราย อยู่ห่างจากหมู่บ้านไปทางทิศใต้เพียง 4 กิโลเมตร อยู่ติดแม่น้ำปิง เนื่องจากต้องดูดทรายและน้ำขึ้นมาใช้ในกระบวนการผลิต ข้อแตกต่างประการสุดท้ายคือคนงานได้รับการคุ้มครองตามกฎหมาย แต่ก็เป็นงานจ้างงานที่มีความยืดหยุ่นสูง ทำให้ชาวบ้านต้องรับภาระความเสี่ยงจากการทำงานสูงตามไปด้วย ดังในกรณีของเกด

เกดเป็นชายหนุ่มวัย 33 ปี เป็นลูกชายของลุงคำอดีตคนงาน “ฟาร์มศรคำ” ที่ได้กล่าวถึงมาแล้ว เกดเรียนหนังสือจบชั้น ม. 6 แต่ด้วยความยากจนจึงไม่ได้เรียนต่อ หลังจากจบเกดออกมาทำงานรับจ้างเป็นแรงงานในภาคเกษตร “ฮับจ้างทั่วไป”(รับจ้างทั่วไป)ในหมู่บ้าน โดยเฉพาะการ

รับจ้างทำงานตามสวน เช่น ขึ้นแปลงผัก เป็นต้น หลังจากนั้นก็เข้าทำงานใน “ฟาร์มศรดำ” ทำให้ได้สักระยะหนึ่งก็ออกจากงาน ไปทำงานในโรงงานผลิตผักกาดดองกระป๋อง แต่ก็อยู่ได้ไม่นานเพราะสภาพการทำงานเป็นอันตรายต่อสุขภาพ เนื่องจากต้องทำงานอยู่ในโรงหมักผักกาดตลอดทั้งวัน ทำให้แสบคันตามร่างกาย จนกระทั่งติดเกณฑ์ทหารอีก 2 ปี เมื่อพ้นเกณฑ์แล้ว เกดทำงานรับจ้างตามหมู่บ้านอีกระยะหนึ่ง แล้วจึงเข้าสมัครทำงานที่บริษัทไพบูลย์ทราย ตามคำชักชวนของเพื่อนร่วมรุ่นในหมู่บ้านเดียวกันเมื่อประมาณปี 2544 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน

ที่บริษัทไพบูลย์ทราย เกดทำงานเป็นพนักงานฝ่ายผลิต ได้ค่าจ้างวันละ 200 บาท นับว่าเป็นค่าจ้างที่สูงกว่า “ห้องเย็น” และ “ฟาร์มศรดำ” เนื่องจากเป็นงานอันตราย และต้องทำงานกับเครื่องจักรที่มีขนาดใหญ่ เช่น เครื่องผสมปูน เกรนยกของ และมีเสียงดังตลอดเวลา ทำให้มีอุบัติเหตุบ่อยครั้ง โดยบางครั้งถึงกับทำให้คนงานพิการและเสียชีวิต อุตสาหกรรมนี้จึงมีคนงานชายเป็นจำนวนมากกว่าคนงานหญิง อย่างไรก็ตามถึงแม้จะให้ค่าตอบแทนสูงแต่ก็มีคนงานเข้าออกจางานสูงมาก ประกอบกับภาวะการแข่งขันกันสูงในอุตสาหกรรมก่อสร้าง บริษัทจึงได้นำเอาระบบการจ้างงานแบบยืดหยุ่นมาปรับใช้ เพื่อแก้ไขปัญหาค่าจ้างออกจางาน หนึ่งในรูปแบบการจ้างงานที่ใช้คือการรับเหมางานในบริษัท โดยให้คนงานรวมกลุ่มกันเข้าไปเหมางานแทนการเป็นพนักงานประจำ ผู้รับเหมามีหน้าที่ผลิตสินค้าประเภทแผ่นปูพื้นให้ได้ตามปริมาณและคุณภาพที่บริษัทกำหนด รายได้ที่เกิดจากการเหมางานจะขึ้นอยู่กับเป้าหมายการผลิตที่ผู้รับเหมาสามารถทำได้จริง

ดังนั้นในปี 2547 เกดจึงตัดสินใจร่วมมือกับเพื่อนผู้รับเหมางานจากบริษัท เกดมีรายได้เฉลี่ยต่อเดือนถึง 9,000 บาท ซึ่งให้ค่าตอบแทนที่สูงกว่าการเป็นพนักงานประจำ ดังในกรณีของส่วนบัวกรรยาของเกด ที่ได้ค่าตอบแทนรวมโอทีแล้วเฉลี่ยเดือนละหกพันกว่าบาทเท่านั้นเอง อย่างไรก็ตามปัญหาใหญ่ของเกดคือความผันผวนในอุตสาหกรรมก่อสร้างที่มีการแข่งขันกันสูง และขึ้นอยู่กับอัตราการเจริญเติบโตของเศรษฐกิจประเทศ ดังนั้นในบางช่วงทำให้งานในบริษัทมีน้อย ส่งผลให้ผู้รับเหมาได้งานน้อยตามไปด้วย อาทิเช่นในปี 2551 เกดกับผู้รับเหมาอีกหลายรายถูกบีบให้ออกจากบริษัท เนื่องจากมีงานเข้ามาน้อย บริษัทอ้างว่าผู้รับเหมาทำงานด้วยคุณภาพ นอกจากนี้ยังมีการลดวันทำงานของพนักงานประจำลง ทำให้ภรรยาของเกดต้องออกไปสมัครทำงานชั่วคราวใน “ห้องเย็น” ด้วย นอกจากนี้ในปี 2548 บริษัทเริ่มนำเอาแรงงานต่างชาติ (ชาวไทยใหญ่) ทำงานทดแทนแรงงานชาวไทย และจ่ายค่าแรงวันละ 180 บาท ต่ำกว่าค่าจ้างพนักงานประจำที่ได้วันละ 200 บาท ทำให้เกดกับภรรยาต้องเผชิญกับความเสี่ยงจากการทำงานอย่างมาก

เพื่อเป็นการจัดการรับมือกับความเสี่ยงในชีวิตเกิดกับภรรยาจึงได้วางแผนเก็บเงินเอาไว้ โดยเป็นสมาชิกเครดิตยูเนียนแห่งหนึ่งในตำบลแม่แฝก เก็บยืมเงินมาดาวน์รถกระบะมือสองราคาสี่หมื่นบาทเอาไว้ขนส่งคนงาน ซึ่งเกดได้ใช้หนี้คืนกลุ่มออมทรัพย์ไปจนหมดแล้ว ตอนนี้เกดต้อง

จ่ายค่าแรงเดือนละ 4,000 บาท ซึ่งหากผ่อนชำระหมดแล้ว เกดจะตัดสินใจอีกครั้งหนึ่งว่าจะทำงานอะไรต่อไป ระหว่างทำงานที่เดิมหรือออกมาเช่าที่ดินทำการเกษตร เนื่องจากราคาสินค้าเกษตรได้กลับมามีราคาสูงอีกครั้งหนึ่งในช่วง 2 -3 ปีมานี้ชาวบ้านได้หวนกลับมาทำนาอีกครั้ง หลังจากที่ทิ้งร้างที่นากันไปนับสิบปี

ชีวิตการทำงานของป่าจ้อย ลุงคำ และเกด ได้แสดงให้เห็นถึงตลาดแรงงานที่มีความหลากหลายและเปิดกว้างมากกว่าในทุกยุคที่ผ่านมา ภายใต้บริบทการกระจายอุตสาหกรรมออกไปสู่ภูมิภาค ชาวบ้านมีโอกาสดอกไปทำงานนอกภาคเกษตรมากขึ้นโดยไม่ต้องออกไปจากหมู่บ้าน เนื่องจากโรงงานอุตสาหกรรมได้เคลื่อนตัวออกมาตั้งอยู่ในพื้นที่ชนบท งานที่ทำเป็นงานประจำ สร้างรายได้ที่แน่นอน และเป็นรายได้หลักของครอบครัว รูปแบบการจ้างงานแบบยืดหยุ่น ทำให้ดูเหมือนว่าชาวบ้านมีทางเลือกเข้าไปทำงานได้ไม่ว่าจะเป็น “คนงานชั่วคราว” ในแบบป่าจ้อย เป็น “คนงานกินเงินเดือน” ในแบบของลุงคำ หรือจะเป็น “ผู้รับเหมา” ในแบบของเกด แต่ทว่าในท้ายที่สุดแล้วนายทุนกลับเป็นผู้ได้รับผลประโยชน์สูงสุดจากรูปแบบการจ้างงานแบบยืดหยุ่น ดังที่ Jamaree และ Saowalak ได้ทำการศึกษาเอาไว้

นอกจากนี้กระบวนการออกไปเป็นคนงานในชนบททำให้เกิดการแยกตัวเองออกจากคนอื่นในหมู่บ้านที่ยังคงทำงานในภาคเกษตร ชาวบ้านมักจะเรียกคนที่ทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมตามสังกัดโรงงาน อาทิ “คนงานห้องเย็นเอบี” หมายความว่าคนงานที่ทำงานอยู่ในห้องเย็นเอบี “คนงานสรคำ” หมายความว่าคนงานที่ทำงานอยู่ในบริษัทสรคำ และ “คนงานไพลูสทราย” หมายความว่าคนงานที่ทำงานอยู่ในบริษัทไพลูสทราย ดังที่อ้ายหนึ่งได้บอกกับผู้ศึกษาเอาไว้ว่า “บ้านเราที่เขาไปทำงานหลักๆ หนึ่งไพลูส สองสรคำ อีกแหล่งก็คือห้องเย็น ผู้หญิงจะไปห้องเย็นมาก ผู้ชายจะไปที่ไพลูส เราลองคิดดูนะ อันนี้เราพูดเฉพาะส่วนใกล้ๆ ส่วนกลุ่มที่เขาจบปริญญาตรีปริญญาโทอีก เขาไปทำงานที่อื่นเราไม่รู้”

คนงานในชนบทนอกจากจะถูกเรียกตามสังกัดแล้ว พวกเขายังถูกเรียกในนาม “คนทำงาน” อีกด้วย จากประสบการณ์ของผู้ศึกษาในการเก็บข้อมูลภาคสนามพบว่าในหลายต่อหลายครั้ง ที่ผู้ศึกษากล่าวถึงชาวบ้านที่ออกไปทำงานรับจ้าง ที่มีใครคนทำการเกษตร ชาวบ้านผู้ฟังมักจะพยักหน้าทำความเข้าใจแล้วพูดว่าผู้ศึกษากำลังหมายความว่า “คนทำงาน” ดังเช่นป่าแดงพูดถึงอ้ายเงินคนงานสรคำว่า “เขาไม่ใช่ชาวสวนอย่างเรา เขาเป็นคนทำงาน” หรือกรณีของแม่ปิ่นที่แนะนำให้ถามผู้ศึกษาไปสัมภาษณ์พี่ต๋องคนงานห้องเย็น “คนนั้นเขาก็เป็นคนทำงานนะ คำว่า “คนทำงาน” จึงแพร่หลายและใช้กันอย่างเป็นปกติในการสนทนาของชาวบ้านสันทรายในยุคปัจจุบัน อนึ่ง “คนทำงาน” เป็นคำที่หยิบยืมมาจากภาษาไทยภาคกลางเพื่อนำมาอธิบายถึงคนอีกกลุ่มหนึ่งที่แตกต่างไปจากเกษตรกรและคนรับจ้างทั่วไปในหมู่บ้าน โดย “คนทำงาน” เป็นคนงาน

ในชนบทที่มีจุดร่วมกันกับคนทำงานรับราชการ หรือบริษัทเอกชน ในแง่ที่ทำงานนอกภาคเกษตร มีตำแหน่งงานประจำ มีค่าตอบแทนเป็นรายเดือน (ถึงแม้ว่าคนงานห้องเย็นจะได้เป็นราย 15 วัน) มีสภาพการทำงานและเงื่อนไขการทำงานเป็นไปตามกฎหมายคุ้มครองแรงงาน แต่คนงานในชนบทมีรายได้ที่ต่ำกว่า เมื่อเปรียบเทียบกับอาชีพ ครู ทหาร ตำรวจ และพยาบาล เป็นต้น “คนทำงาน” มักถูกใช้สลับไปมากับการบอกสังกัดของคนงานแต่ละแห่ง เหมือนกับคำว่า “ข้าราชการ” ใช้สลับกับคำว่า ทหาร ครู ตำรวจ เป็นต้นนั่นเอง

“คนทำงาน” แห่งบ้านสันทรายปรากฏตัวขึ้นจากกระบวนการเปลี่ยนแรงงานให้เป็นสินค้าของเหล่าคนงานในชนบทที่เข้าไปมีส่วนร่วมอย่างกระตือรือร้นในตลาดแรงงานของระบบทุนนิยมในยุคเสรีนิยมใหม่ที่อาศัยการสะสมทุนแบบยืดหยุ่น และเกิดจากการจัดปรับความสัมพันธ์ทางสังคมในระดับหมู่บ้าน การเรียกคนงานในชนบทกลุ่มหนึ่งว่าเป็น “คนทำงาน” แสดงให้เห็นถึงความเข้าใจของชาวบ้านที่มีต่อการออกไปทำงานนอกภาคเกษตรนั้นได้สร้างตัวตนใหม่ให้กับผู้คนด้วย สอดคล้องกับสิ่งที่ Ritchie (1996) ได้เสนอเอาไว้ว่าทำความเข้าใจเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงในหมู่บ้านต้องรวมเอางานนอกภาคเกษตรในฐานะที่เป็นส่วนประกอบสำคัญของชีวิตหมู่บ้าน และการก่อเปลี่ยนแปลงในทางประวัติศาสตร์นั้นเกิดขึ้นได้หลายทิศทาง มิใช่เฉพาะเกิดขึ้นชั้นที่หลากหลายเท่านั้น หากแต่ต้องรวมกลุ่มอาชีพที่มีความแตกต่างในตัวตนและลักษณะของอาชีพที่ไม่เหมือนกันเข้าไปด้วย แต่สิ่งที่ Ritchie ไม่ได้เสนอก็คือว่าถึงแม้การเป็น “คนทำงาน” จะทำให้คนงานมีตัวตนใหม่ขึ้นมา แต่ในอีกด้านหนึ่งมันก็ยังทำให้พวกเขาตกเป็นทาสของค่าจ้างมากยิ่งขึ้น

การก่อตัวขึ้นมาของ “คนทำงาน” เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่มีปฏิสัมพันธ์กับการปรับตัวของระบบทุนนิยม และความล้มเหลวของการปฏิวัติเขียว ทำให้ชาวบ้านดิ้นรนขายที่ดิน ผละออกไปจากภาคเกษตร และเป็นคนงานในโรงงานอุตสาหกรรม แต่พร้อมกันนั้นกระบวนการย้อนกลับมาเป็น “เกษตรกร” (Repeasantisation) ก็ได้ก่อตัวขึ้นมายุคนี้เช่นกัน โดยมี 3 กลยุทธ์หลักได้แก่การเปลี่ยนที่นาเป็นที่พักนอน, การเป็นผู้ผลิตสินค้าให้บริษัทอุตสาหกรรมเกษตร – อาหารและการจัดตั้งขบวนการเคลื่อนไหวเรียกร้องสิทธิของเกษตรกร ซึ่งสองกลยุทธ์แรกเน้นไปที่การปรับการผลิตเข้ากับการพัฒนา ส่วนกลยุทธ์สุดท้ายเป็นการพยายามปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจของเกษตรกร ทั้งนี้ทั้งสามกลยุทธ์เกี่ยวพันกับการสร้างตัวตนใหม่ของชาวบ้าน เปลี่ยนมุมมองที่มีต่องานเกษตรและต่อพื้นที่ชนบทด้วย

กลยุทธ์การเปลี่ยนที่นาเป็นที่พักนอนมักถูกมองว่าเป็นความสามารถในการปรับตัวของชาวนาเพื่อลดความเสี่ยงและสร้างความมั่นคงให้กับชีวิตเพิ่มขึ้น ดังที่เรียกว่า “ชาวนาผู้ยืดหยุ่น” (ยศ, 2546) ซึ่งเป็นการมองการปรับตัวของชาวบ้านเพียงด้านเดียว ทำให้เขาใจผิดไปว่าชาวนาเป็นผู้มีความสามารถในการปรับตัวเองได้เป็นอย่างดีในการเกษตร เมื่อประสบกับปัญหาจากการทำนา

ก็เปลี่ยนที่นาเป็นที่สวนหรือออกไปทำงานนอกภาคเกษตร แต่ในความเป็นจริงแล้ว การเปลี่ยนที่นาเป็นที่สวนเป็นกลยุทธ์ตั้งรับของชาวบ้านที่มีที่ดินทำกินเป็นของตัวเอง ในยามที่เผชิญกับปัญหา ราคาข้าวตกต่ำ แรงงานรับจ้างหันออกไปทำงานนอกภาคเกษตรแทนการเป็นแรงงานรับจ้างในภาคเกษตร อีกทั้งชาวนาเองก็ส่งลูกหลานออกไปเรียนหนังสือแทนการทำการเกษตรด้วย อย่างไรก็ตาม เมื่อเปลี่ยนไปทำสวนแล้วชาวบ้านก็ยังคงต้องประสบกับปัญหาราคาสินค้าเกษตรผันผวนไปตามกลไกตลาดที่ไร้การควบคุม

ชาวบ้านสันทรายอาศัยกลยุทธ์เปลี่ยนที่นาเป็นที่สวนในราวปี 2534 โดยหันไปปลูกผักชะอมไร้หนาม ซึ่งแตกต่างจากหมู่บ้านอื่นในจังหวัดเชียงใหม่และลำพูนที่มีกะปริ่มที่นาเป็นสวนลำไย ซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจหลัก แต่ในกรณีบ้านสันทรายกลับพบว่ามีส่วนลำไยเพียงไม่กี่รายเท่านั้น รวมไปถึงหมู่บ้านอื่นๆ ในตำบลแม่แฝกและแม่แฝกใหม่ที่อยู่ใกล้เคียงกันด้วย โดยจะพบว่ามิจุรับซื้อลำไยเพียงไม่กี่แห่งในฤดูลำไยออกสู่ท้องตลาด สาเหตุที่ชาวบ้านที่นี่เลือกปลูกผักชะอมไร้หนามเนื่องมาจากชาวบ้านสามารถขายพันธุ์ปลูกได้เองโดยการตอนกิ่ง เมื่อปลูกแล้วใช้เวลาเพียงหนึ่งปีก็สามารถตัดยอดชะอมขายได้ ใช้เพียงแรงงานครอบครัว(สามี ภรรยา) เท่านั้นในการดูแลและเก็บยอด ทำให้ไม่ต้องการแรงงานจำนวนมาก อีกทั้งมีต้นทุนต่ำกว่าพืชชนิดอื่นในการจัดการบำรุงรักษา ใส่น้ำ ใส่ปุ๋ย ตัดกิ่ง นอกจากนี้ในการเก็บยอดชะอมไปขายแต่ละวันจะเริ่มในตอนเช้าไปจนถึงตอนเที่ยงเท่านั้น จึงทำให้ประหยัดเวลาและสามารถใช้เวลาที่เหลือของแต่ละวันไปทำกิจกรรมอื่นๆ ได้

อย่างไรก็ตามการปลูกผักชะอมไร้หนามถึงแม้จะตัดยอดขายได้ตลอดทั้งปี แต่ราคาผันผวนไปตามฤดูกาล ในฤดูฝนราคาต่ำสุดอยู่ที่กิโลกรัมละ 5 บาท ส่วนในฤดูร้อนราคาเฉลี่ยอยู่ที่กิโลกรัมละ 10 – 15 บาท และในฤดูหนาวราคาสูงมากที่สุดในรอบปี ตกกิโลกรัมละ 20 – 80 บาท ชาวบ้านแก้ไขปัญหาราคาตกต่ำ ไม่นั่นเองโดยอาศัยความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์กับแม่ค้ารับซื้อผักจำนวน 10 รายที่มีอยู่ในบ้านสันทราย กล่าวคือชาวบ้านแต่ละคนจะส่งผักให้แม่ค้าเจ้าประจำทุกวัน ในตอนเย็น ไม่ว่าราคาผักจะถูกหรือแพง ซึ่งช่วยสร้างหลักประกันให้ชาวบ้านสามารถสร้างรายได้ขั้นต่ำได้อย่างน้อยวันละ 100 บาทในยามที่ผักมีราคาถูกลง เพราะแม่ค้าช่วยซื้อ ในขณะที่เดียวกัน ในยามที่ผักมีราคาแพงชาวบ้านก็ต้องขายผักให้กับแม่ค้าเจ้าประจำด้วย โดยจะต้องไม่ขายผักให้แม่ค้า รายอื่น เพื่อให้แม่ค้าได้มีกำไรเป็นกอบเป็นกำจากราคาผักที่ถีบตัวขึ้นสูงในแต่ละช่วง ซึ่งหากชาวบ้านขายผักให้แม่ค้ารายอื่นในช่วงราคาดี แม่ค้าก็จะไม่รับซื้อผักชะอมจากชาวบ้านคนนั้นอีก ในยามราคาตกต่ำลง

การเปลี่ยนไปปลูกผักชะอมไร้หนามนอกจากจะเป็นกลยุทธ์การปรับตัวทางเศรษฐกิจแล้ว ยังเกี่ยวพันกับตัวตนของเกษตรกรด้วย ด้วยเหตุที่ชาวบ้านปลูกผักชะอมไร้หนามกันทั่วทั้งหมู่บ้าน ทำให้ภูมิทัศน์โดยรอบของหมู่บ้านมีผักชะอมไร้หนามเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่โดดเด่น

ออกมา และด้วยความที่ผักชะอมไร้หนามมีต้นตอดั้งเดิมที่บ้านโป่งมาหลายสิบปีก่อนจะแพร่ขยายในช่วงหลัง ชาวบ้านจึงได้ใช้คำว่าผักชะอมไร้หนามเป็นส่วนหนึ่งของคำขวัญของหมู่บ้านซึ่งมีอยู่ว่า “บ้านผักชะอมไร้หนาม ลือนามดินโป่ง โรงศาลาพชัณห์ รักรัษประเพณีชนทราย” โดยคำขวัญนี้เกิดจากการประกวดเมื่อปี 2538 ในงานชุมนุมศิษย์เก่าโรงเรียนบ้านสันทราย ที่จัดโดยกลุ่มศิษย์เก่า ร่วมกับองค์การบริหารส่วนตำบลและวัด คำขวัญนี้จึงเป็นการตอกย้ำถึงการดำรงอยู่ของเกษตรกรและการเกษตรในหมู่บ้านและในสังคม อันเป็นการพยายามข้อยูดยกกันระหว่างการถูกเบียดขับออกไปให้ไร้วัดตนกับการพยายามยืนหยัดกลับมาอีกครั้งของอาชีพเกษตรกรรม

การสร้างคำขวัญหมู่บ้านเป็นการจัดวางตำแหน่งแห่งที่ของหมู่บ้านใหม่ โดยยึดโยงเอาต้นกำเนิดผักชะอมไร้หนาม คำนานการตั้งบ้านเรือนในป่าดินโป่ง การมีรูปวาดเสือที่สวยงามประดับศาลาวัด การอนุรักษ์ประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่น เชื่อมเข้ากับบริบทการพัฒนาท้องถิ่นให้กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยว ภายใต้การสนับสนุนขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น การเปลี่ยนที่นาเป็นที่สวนจึงมีอาจถูกมองว่าเป็นเพียงกลยุทธ์การปรับตัวของชาวนาในทางเศรษฐกิจแบบที่ยศนำเสนอมาแล้วเท่านั้น หากแต่ต้องมองอย่างเชื่อมโยงกลยุทธ์ทางเศรษฐกิจเข้ากับวาทกรรมการพัฒนากระแสหลักที่ชาวบ้านรับเอามาใช้ ซึ่งจะให้เห็นว่าการกลับมาเป็นเกษตรกรนั้นสัมพันธ์กับการปรับโครงสร้างชนบท ในแง่ที่ว่ามิใช่คนสร้างความหมาย นิยามพื้นที่ เพื่อจัดความสัมพันธ์ทางสังคม ชนบทเป็นพื้นที่ที่มีความสัมพันธ์ทางการผลิตหลายแบบซ้อนทับกันอยู่ (Newby, 1986) ประการสำคัญต้องเข้าใจชนบทต้องเข้าใจชนบทในฐานะที่เป็นสิ่งสร้างทางความคิดของผู้คนในสังคมที่มองคุณค่าชนบทและมีอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกัน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ต้องพิจารณาท้องถิ่นในฐานะที่เป็นการเมืองของท้องถิ่น ซึ่งจะชี้ให้เห็นถึงการซ้อนทับกันของผู้คนที่หลากหลายและการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ชนบทที่แตกต่างกันออกไป และชี้ให้เห็นพลังจากภายนอกที่เข้ามากระทำในพื้นที่ชนบท (Marsden, Lowe และ Whatmore, 1990) ดังปรากฏในกลยุทธ์ที่สองของการกลับมาเป็นเกษตรกร

กลยุทธ์การเป็นผู้ผลิตสินค้าให้กับบริษัทอุตสาหกรรมเกษตร – อาหาร เป็นกลยุทธ์ที่สองของชาวบ้านในกระบวนการย้อนกลับมาเป็น “เกษตรกร” โดยมีระบบเกษตรแบบพันธะสัญญาเป็นกลไกหลักในการเชื่อมโยงเกษตรกรเข้ากับอุตสาหกรรมเกษตร – อาหาร ทั้งนี้การเกษตรแบบพันธะสัญญาเข้ามายังบ้านสันทรายในช่วงต้นของทศวรรษ 2530 ในเวลาไล่เลี่ยกับที่ชาวบ้านผู้หญิงพากันออกไปทำงานในโรงงานผลิตผักและผลไม้แช่แข็ง ซึ่งมี “ถั่วแขก” เป็นหนึ่งในสินค้าที่โรงงานทำการผลิตส่งออกตลาดต่างประเทศ จึงมีต้องการวัตถุดิบจำนวนมากป้อนเข้าโรงงาน ชาวบ้าน หลายรายได้ปลูกถั่วแขกส่งให้ “ห้องเย็นเอบี” โดยมีโบรกเกอร์ของบริษัทเป็นผู้ติดต่อ นำเอาปัจจัยการผลิตมาให้ชาวบ้าน และรับซื้อในราคาประกัน แต่ชาวบ้านก็ต้องเลิกปลูก “ถั่วแขก”

หลังจากนั้นอีกไม่นานชาวบ้านก็เลิกปลูกถั่วแขกถึงแม้จะได้กำไรงาม แต่เป็นการผลิตที่ต้องใช้แรงงานมาก เมื่อถึงเวลาเก็บเกี่ยวผลผลิตต้องทำการเก็บทุกวันเพื่อให้ได้สินค้าตามคุณภาพที่โรงงานกำหนด จนทำให้ชาวบ้านไม่มีเวลาไปร่วมงานสังคมภายในหมู่บ้าน ปรากฏการณ์เช่นนี้เกิดขึ้นอย่างแพร่หลายในภาคเหนือตอนบน จนมีการวิพากษ์วิจารณ์ว่าเป็น “ถั่วไร่แขก” หรือ “ถั่วไร่ญาติ” เพราะชาวบ้านต้องใช้เวลาอย่างยาวนานในการผลิต จนไม่มีเวลาไปต้อนรับแขก หรือช่วยเหลืองานญาติพี่น้อง ปัจจุบันชาวบ้านสันทรายปลูกข้าวโพดหวานให้กับโรงงานแช่แข็งส่งออกประเทศญี่ปุ่น สลับกับปลูกข้าวโพดทำเมล็ดพันธุ์ส่งให้กับบริษัทไฟโอเนียร์จำกัด

การย้อนกลับมาเป็น “เกษตรกร” โดยเข้าสู่ระบบเกษตรแบบพันธสัญญาอย่างกระตือรือร้นของชาวบ้าน แสดงให้เห็นว่ากระบวนการเปลี่ยนแปลงในภาคการเกษตรไม่สามารถเป็นการผลิตบนฐานของการที่ดิน โดยมีรัฐควบคุมและแทรกแซงตลาดได้อีกต่อไป หากแต่ต้องขึ้นอยู่กับการผลิตบนฐานของทุน และตลาดแรงงานซึ่งมีความเชื่อมโยงกับตลาดโลกและการพัฒนาระดับภูมิภาคอีกด้วย การเข้าสู่ระบบเกษตรแบบพันธสัญญาทำให้ชาวบ้านมีทางเลือกใหม่ในการทำการเกษตร ที่สามารถวางแผนล่วงหน้า คาดการณ์ถึงรายได้เป็นตัวเงินที่แน่นอนไม่ต่างอะไรกับชีวิต “คนทำงาน” และพวกเขาก็ต้องเข้าสู่การจ้างงานแบบยืดหยุ่นในภาคเกษตร เช่นเดียวกับคนงานในโรงงานอุตสาหกรรม กล่าวคือพวกเขาต้องปรับตัวไปเป็นแรงงานผลิตสินค้าให้กับอุตสาหกรรมเกษตร – อาหาร ผ่านระบบเกษตรแบบพันธสัญญา อันเป็นผลจากการปรับตัวของระบบทุนนิยมการเกษตรยุคโลกาภิวัตน์ ที่อาศัยยุทธศาสตร์ที่หลากหลายทั้งในการสร้างรูปแบบการผลิตและสร้างตลาดที่มีความยืดหยุ่นขึ้นมา เพื่อปรับตัวให้สามารถแข่งขันได้ในตลาดโลก โดยเฉพาะการนำเอาการผลิตแบบหลังฟอร์ด (post-fordism) ในภาคเกษตรมาใช้ผ่านระบบการผลิตแบบเกษตรพันธสัญญา แทนที่การผลิตแบบพื้นที่ขนาดใหญ่ของบริษัท อันเป็นการลดต้นทุนและความเสี่ยงในการผลิต นายทุนจึงไม่ถูกจำกัดโดยพื้นที่การผลิต เนื่องจากสามารถเคลื่อนย้ายพื้นที่การผลิตออกไปได้เรื่อยๆ และมีการนำเอาระบบการจ้างงานแบบชั่วคราวมาใช้รวมถึงใช้แรงงานข้ามชาติ แทนที่การจ้างงานแบบถาวรในการผลิตสินค้า อันเป็นการลดต้นทุนอันเกิดจากการจ้างคน ทำให้บริษัทมีความยืดหยุ่นในการแข่งขันมากขึ้น แต่คนที่เสียเปรียบและถูกกีดกันออกไปมากที่สุดเป็นเกษตรกรและแรงงาน (Raynolds, 1997)

แต่ทั้งที่ชาวบ้านเป็นผู้แบกรับความเสี่ยงในการทำการเกษตรเอาไว้ พวกเขากลับไม่ได้รู้สึกตัวว่าเป็นฝ่ายเสียเปรียบอุตสาหกรรมเกษตร – อาหารในการทำการเกษตรแบบพันธสัญญา เนื่องจากพวกเขาไม่ได้มองตัวเองเป็นคนงานหรือผู้รับจ้างผลิต หากแต่มองตัวเองเป็น “เกษตรกร” ผู้มีที่ดินทำกินเป็นของตัวเอง ยังคงถือครองปัจจัยการผลิตบางส่วนเอาไว้อยู่ ถึงแม้ในกระบวนการใช้แรงงานแล้ว “เกษตรกร” ถูกควบคุมการตัดสินใจเอาไว้ทั้งหมดทุกขั้นตอน ตั้งแต่การปลูกจนถึง

เก็บเกี่ยวผลผลิต การครอบงำความหมายของการเป็น “เกษตรกร” เช่นนี้เป็นปัญหาใหญ่ของการปรับโครงสร้างการผลิตในชนบทยุคโลกาภิวัตน์เป็นอย่างมาก เนื่องจากได้ซ่อนความสัมพันธ์ทางการผลิตที่ไม่เท่าเทียมระหว่างเกษตรกรกับอุตสาหกรรมเกษตร – อาหารเอาไว้ ปัญหาจึงซับซ้อนมากยิ่งขึ้นเมื่อพิจารณาการทำฟาร์มไก่ไข่ในบ้านสันทราย เมื่อเกษตรกรมองตัวเองเป็นเจ้าของกิจการ และผลกระทบความเสี่ยงทางสิ่งแวดล้อมให้กับชุมชน

จากการสำรวจของสำนักงานเกษตรอำเภอสันทราย เมื่อปี 2550 พบว่าบ้านสันทราย มีชาวบ้านจำนวน 21 ราย เป็นเจ้าของฟาร์มไก่ไข่ 21 ฟาร์ม เลี้ยงไก่จำนวน 160,000 ตัว มากที่สุดเป็นลำดับสองของตำบลแม่แฝก ฟาร์มไก่ทั้งหมดอยู่รอบหมู่บ้านทางทิศเหนือและใต้ จากการศึกษาของจิรวัดน์ รักชาติ (2553) ที่ทำการศึกษาผู้เลี้ยงไก่ไข่บ้านสันทรายพบว่า ชาวบ้านเริ่มตั้งฟาร์มไก่ไข่รายแรกเมื่อปี 2538 เป็นต้นมา โดยทำในรูปเกษตรพันธสัญญากับบริษัทไก่ไข่ที่ใหญ่ที่สุดในประเทศ เจ้าของฟาร์มไก่บ้านสันทรายเคยเป็นทำการเกษตรมาก่อน แต่ก็เช่นเดียวกับคนอื่นที่ประสบความล้มเหลว พวกเขาจึงมีความรู้สึก “เบื่องานเกษตร” และต้องการหา “อาชีพใหม่” สาเหตุที่เลือกทำฟาร์มไก่ เนื่องจากมี “หลักประกัน” ในเรื่องรายได้ และ “มีมาตรฐาน” กำกับเกษตรกรที่จะเป็นเจ้าของฟาร์มไก่ไข่ได้ต้องมีเงื่อนไขสำคัญ 3 ข้อ ได้แก่ การที่ดินสำหรับสร้างโรงเรือนเลี้ยงไก่ และใช้เป็นหลักทรัพย์ค้ำประกันกู้เงินสถาบันการเงินมาลงทุนสร้างโรงเรือน ซึ่งต้องใช้เงินตั้งแต่สี่แสนถึงหนึ่งล้านบาท ขึ้นอยู่กับขนาดของโรงเรือน เงื่อนไขต่อมาคือมีความรู้ที่สั่งสมมาจากการทำการเกษตรมาก่อนหน้านี้และเงื่อนไขข้อสุดท้ายคือการมีเครือข่ายที่กว้างขวางมากพอ สำหรับระดมแรงงานและความช่วยเหลือต่างๆ ในการทำฟาร์ม

ถึงแม้ว่าเจ้าของฟาร์มไก่เป็นฝ่ายแบกรับความเสี่ยงอันเกิดจากการเลี้ยงไก่ ไม่ว่าจะเป็นการดูแลแม่ไก่ การเก็บและคัดขนาดไข่ไก่ จนถึงการปลดระวางแม่ไก่ ซึ่งทุกขั้นตอนมีกฎเกณฑ์กำหนดไว้อย่างตายตัวถึงความรับผิดชอบที่เกษตรกรเป็นฝ่ายเสียเปรียบ เหมือนกับการผลิตสินค้าเกษตรภายใต้ระบบเกษตรพันธสัญญาทั่วไป และในสถานภาพตามสัญญาระหว่างบริษัทกับเกษตรกร เจ้าของฟาร์มไก่มีสถานภาพเป็น “ลูกเล่า” ซึ่งเป็นคนรับจ้างเลี้ยงไก่ให้บริษัทเท่านั้น ซึ่งสถานภาพนี้ไม่แตกต่างอะไรจาก “คนทำงาน” หรือ เกษตรกรที่อยู่ในระบบเกษตรแบบพันธสัญญาที่ปลูกพืชชนิดอื่น แต่สิ่งที่แตกต่างคือเจ้าของฟาร์มไก่อมีรายได้มากกว่า “คนทำงาน” และเกษตรกร ชาวบ้านเองก็ตระหนักดีจึงเรียกเจ้าของฟาร์มไกว่า “พ่อเลี้ยง – แม่เลี้ยงฟาร์มไก่” นอกเหนือไปจากการเรียกว่า “หมู่ฟาร์ม” ทางด้านเจ้าของฟาร์มไก่อเองก็มองว่าการรับจ้างเลี้ยงไก่นั้นมิได้มีสถานภาพเป็นลูกจ้างบริษัทเหมือน “คนทำงาน” หากแต่มองตัวเองเป็น “เจ้าของกิจการ” มากกว่า ดังในกรณีของลุงชิงชัยที่กล่าวถึงอนาคตการทำงานของตัวเองว่า “ลุงคิดว่าจะยึดอาชีพนี้ไปจนกว่าบริษัทจะเลิกสัญญา จนกว่าลุงจะมารับช่วงกิจการไป...” ดังนั้นแล้วเจ้าของฟาร์มไก่อจึง

ไม่ได้รู้สึกว่าเป็นลูกจ้างหรือคนงานแต่อย่างใด จึงทำให้บริษัทสามารถใช้แรงงานคนงานต่อไป โดยที่ไม่ต้องจ่ายค่าแรงหรือมีสวัสดิการรองรับแต่อย่างใด

นอกจากนี้การกระจายฟาร์มไก่มาตั้งในพื้นที่ชุมชนยังเป็นการผลกระทบการจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อมให้กับชุมชนชนบทที่เกิดจากกิจการฟาร์มไก่ ได้แก่ ปัญหาแมลงวันและกลิ่นเหม็น เป็นต้น โดยที่บริษัทไม่ต้องเป็นผู้รับผิดชอบต่อค่าใช้จ่ายในการแก้ไขปัญหามลพิษ ปล่อยคนในชนบทเป็นผู้รับผลกระทบจากอุตสาหกรรมเกษตร – อาหาร อีกทั้งเป็นการสร้างภาระให้กับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเข้ามาเป็นผู้จัดการแทนบริษัท เนื่องจากเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นในระดับท้องถิ่น และเกิดจากการจัดการของเจ้าของฟาร์มเองมิใช่บริษัท สิ่งที่เกิดขึ้นนี้สะท้อนให้เห็นถึงปัญหาที่มองไม่เห็นของการย้อนความพยายามในการกลับมาเป็นเกษตรกรอีกครั้งหนึ่งโดยกลยุทธ์การเป็นผู้ผลิตสินค้าให้กับอุตสาหกรรมเกษตร – อาหาร

กลยุทธ์ที่สามที่ชาวบ้านสันทรายเลือกใช้ได้แก่การจัดตั้งขบวนการเคลื่อนไหวเรียกร้องสิทธิของเกษตรกร เป็นกลยุทธ์ที่แตกต่างไปจากกลยุทธ์ที่สองซึ่งตั้งอยู่บนฐานของการเข้าไปอยู่ภายใต้คำบงการของตลาด แต่กลยุทธ์ที่สามนี้กลับทำตรงกันข้าม กล่าวคืออาศัยการเคลื่อนไหวเพื่อต่อกรรัฐเพื่อสร้างกลไกเชิงสถาบันเพื่อควบคุมการจัดการทรัพยากรอันเป็นการพยายามลดบทบาทของกลไกตลาดลง โดยในปี 2545 ชาวบ้านสันทรายจำนวน 79 ครอบครัวจัดตั้ง “กลุ่มปฏิรูปที่ดินโดยชุมชน” เข้าบุกเบิกที่ดินที่นายทุนทิ้งร้างเอาไว้เนื้อที่ 500 ไร่ จัดสรรแบ่งให้สมาชิก ครอบครัวละ 2 แปลง แปลงที่หนึ่งเป็นที่อยู่อาศัยได้ครอบครัวละ 2 งาน ส่วนแปลงที่สองเป็นที่ทำกินได้ครอบครัวละ 2-3 ไร่ และจัดสรรเป็นที่ส่วนรวมอีก 25 ไร่ กลุ่มปฏิรูปที่ดินฯ ได้ร่วมกับเครือข่ายปัญหาที่ดินทั่วประเทศเรียกร้องให้รัฐกระจายการถือครองที่ดินรอบใหม่ โดยนำเอาที่ดินเอกชนที่ถูกทิ้งร้างกว่า 30 ล้านไร่ทั่วประเทศจัดสรรให้เกษตรกรที่ดินทำกิน และให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการในรูปของ “โฉนดที่ดินชุมชน” การเคลื่อนไหวของกลุ่มปฏิรูปที่ดินฯ นิยามตัวเองเป็น “เกษตรกร” ที่สัมพันธ์กับสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรที่ดินซึ่งเป็นปัจจัยการผลิตสำคัญ และสิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากร ซึ่งเป็นกระแสการเคลื่อนไหวของชุมชนในชนบทมาตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2530 เรื่อยมาจนมีการบัญญัติสิทธิของชุมชนไว้ในรัฐธรรมนูญปี 2540 เป็นต้นมา ปัจจุบันรัฐบาลอยู่ในระหว่างดำเนินการตามที่กลุ่มปฏิรูปที่ดินฯ เสนอโดยการยกเอากรณีบ้านสันทรายเป็นพื้นที่นำร่อง ซึ่งจะมีการซื้อที่ดินคืนมาจากนายทุนให้ชาวบ้านจัดการในรูปของสหกรณ์ต่อไป การเคลื่อนไหวของกลุ่มปฏิรูปที่ดินฯ เป็นการเมืองของการปรับโครงสร้างชนบท แสดงให้เห็นว่าการย้อนกลับมาเป็นเกษตรกรนั้น ไม่จำเป็นต้องพึ่งกลไกตลาดเสมอไป หากแต่เกิดจากการสร้างพื้นที่ต่อรองให้กับคนในชนบทได้มีส่วนร่วมกำหนดนโยบายการพัฒนาประเทศ ซึ่งเป็นอีกความพยายามหนึ่งในการปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคมไทย

กล่าวโดยสรุปแล้วเนื้อหาตอนนี้ผู้ศึกษาได้ชี้ให้เห็นว่าในยุคกำเนิด “คนทำงาน” และการกลับมาเป็น “เกษตรกร” ของชาวบ้านสันทรายนั้น เกิดการเปลี่ยนแปลงในตลาดแรงงานอย่างมีนัยสำคัญที่แตกต่างจากสองยุคก่อนหน้านี้อย่างสิ้นเชิง กล่าวคือ ตลาดแรงงานได้กระจายตัวมาสู่พื้นที่ชนบทในรูปของโรงงานผลิตอาหาร ที่ใช้วัตถุดิบทางการเกษตรเป็นปัจจัยการผลิต และใช้แรงงานจำนวนมากเข้าทำงานในโรงงาน ชาวบ้านจึงไม่มีความจำเป็นที่จะต้องเดินทางออกไปหางานในเมืองหลวง ต่างจังหวัด หรือตัวเมืองเชียงใหม่อีกต่อไป เพราะมีการจ้างงานนอกภาคเกษตรอยู่ใกล้กับหมู่บ้าน ทำให้คนงานเดินทางไปทำงานได้อย่างสะดวกสบายมากขึ้น นอกจากนี้งานนอกภาคเกษตรที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นมีลักษณะเป็นงานประจำ มีความมั่นคงในการจ้างงานมากขึ้นกว่าเดิมอีกด้วย ชาวบ้านจึงเริ่มคุ้นเคยกับการทำงานแบบสมัยใหม่มากขึ้น จนทำให้ชาวบ้านสำนึกถึงตัวตนที่เปลี่ยนแปลงไปเป็น “คนทำงาน” ซึ่งหมายความว่าคนที่ทำงานมีเงินค่าตอบแทนแบบประจำ แต่ในขณะเดียวกันนั้นเองตลาดแรงงานใหม่ที่เกิดขึ้นจากอุตสาหกรรมในชนบทก็ได้ดึงให้คนงานเข้าไปเสี่ยงในตลาดแรงงานที่มีความผันผวนด้วย พร้อมกับได้ค่าจ้างต่ำเป็นแรงงานไร้ฝีมือที่ไม่สามารถพัฒนาทักษะเพื่อเลื่อนขั้นตำแหน่งได้

นอกจากนี้เมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มคนที่กลับมาเป็น “เกษตรกร” ที่เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของอุตสาหกรรมเกษตร – อาหาร เช่นเดียวกันนั้นก็พบว่า ถึงแม้ “เกษตรกร” จะตกอยู่ในฐานะเสียเปรียบเช่นเดียวกับคนงาน แต่เนื่องจากว่า “เกษตรกร” มีทางเลือกที่หลากหลายกว่าการเป็นคนงานเพียงอย่างเดียว สามารถนิยามความหมายของงานเองได้ เนื่องจากยังมีอำนาจตัดสินใจในการใช้แรงงานได้ในบางระดับ และประการสำคัญสามารถรวมกลุ่มกันได้ง่ายกว่า ทั้งการรวมกลุ่มบนฐานของอาชีพ และกลุ่มเคลื่อนไหวทางการเมืองเป็นต้น แต่สำหรับคนงานแล้วพวกเขาไม่สามารถทำแบบนั้นได้

2.5 สรุป

จากพัฒนาการของคนชนบทที่ออกไปเป็นคนงานกรณีบ้านสันทรายซึ่งเกิดขึ้นในบริบทการปรับโครงสร้างชนบทนั้น มีสามกระบวนการเปลี่ยนแปลง ประกอบด้วย กระบวนการแรกคือการผละออกจากภาคเกษตร (Deagrarianization) ส่วนกระบวนการที่สองซึ่งดำเนินควบคู่กันไปคือการกลายเป็นคนงาน (Proletarianisation) และกระบวนการที่สามคือการกลับมาเป็นเกษตรกร (Repesantisation) นอกจากนี้การที่คนชนบทเปลี่ยนไปเป็นคนงานยังมีความสัมพันธ์กับความสัมพันธ์กับนโยบายการพัฒนาของรัฐแต่ละยุค และเงื่อนไขความแตกต่างทางชนชั้น เพศ วัย และการศึกษาของชาวบ้านในแต่ละช่วงเวลาเป็นสำคัญ และในแต่ละช่วงของการเปลี่ยนแปลงนั้นได้มีการผลิตสร้างความหมายของงานและเกี่ยวพันกับอัตลักษณ์ของคนทำงานขึ้นมาด้วย

ในยุคแรกเป็นช่วงเวลาที่มีการขยายพืชพานิชย์เข้ามายังหมู่บ้าน ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงทำงานในภาคเกษตรในหมู่บ้านเป็นหลัก งานนอกภาคเกษตรยังไม่ค่อยมีปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัด การเคลื่อนย้ายแรงงานออกไปเป็นคนงานยังไม่เกิดขึ้น เมื่อคิดถึงงานชาวบ้านที่มีฐานะยากจนมักจะคิดถึงความยากลำบากในการหาข้าวสำหรับบริโภคอย่างพอเพียงในครอบครัว คนยากจนจึงต้องพยายามทำงานรับจ้างทุกอย่างเท่าที่มี เพื่อแลกกับข้าวซึ่งเป็นสิ่งตอบแทนหลัก มิใช่ค่าจ้างที่เป็นตัวเงิน แรงงานจึงยังไม่ถูกเปลี่ยนไปเป็นสินค้าอย่างเต็มที่ ตลาดแรงงานนอกภาคเกษตรยังมีอยู่จำกัด ทำให้คนยากจนต้องยอมรับความสัมพันธ์ทางสังคมที่เสียเปรียบคนร่ำรวย บทบาทของเงินตราที่เข้ามามีส่วนกำหนดวิถีชีวิตความเป็นอยู่ทำให้ชาวบ้านต้องดิ้นรนทำงาน ท่ามกลางการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นไปอย่างยากลำบากมากขึ้น

ตั้งแต่ทศวรรษ 2500 เป็นต้นมารัฐได้เริ่มวางแผนนโยบายการพัฒนาประเทศตามแนวทางการพัฒนาแบบทุนนิยม เน้นการสร้างสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานเพื่อรองรับการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรม ส่งเสริมการปลูกพืชพานิชย์อย่างเข้มข้นในนามการปฏิวัติเขียวในพื้นที่ชนบท และมีความพยายามเปลี่ยนพลเมืองให้เป็นแรงงานโดยการสร้างนิยามความหมายของงานให้มีค่าเท่ากับเงิน ยุคที่สองนี้ “คนมี” ในหมู่บ้านเป็นคนกลุ่มแรกที่ได้เริ่มออกไปทำงานนอกภาคเกษตรเป็นกลุ่มแรก โดยอาศัยการศึกษาเป็นเครื่องมือสำคัญในการเข้าสู่การทำงานแบบสมัยใหม่ ในขณะที่คนยากจนยังไม่สามารถเคลื่อนย้ายแรงงานออกไปจากหมู่บ้านได้ เนื่องจากข้อจำกัดของเงินทุนและการเดินทางคมนาคม ความสำเร็จในการทำงานทำให้ “คนมี” เริ่มแยกตัวออกจาก “คนดึก” โดยการมองว่าตัวเองเป็นคนฉลาด มิใช่คนโง่ที่ยังคงล้าหลังอยู่กับการเกษตร “คนมี” ได้รับผลประโยชน์ในทางเศรษฐกิจจากการพัฒนา และตอกย้ำสถานะในหมู่บ้านให้ยิ่งสูงขึ้น ไปอีกจากการกลายเป็น “คนหลวง” ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการได้รับการพัฒนาด้วยความก้าวหน้าอันเป็นการตัดสินใจบนฐานของเหตุผล งานจึงมีความหมายเท่ากับการพัฒนาไปด้วย

ส่วนในยุคที่สามของการออกไปทำงานนอกภาคเกษตรบรรดาถูก “คนดึก” แห่งบ้านสันทราย ซึ่งส่วนใหญ่เกิดตั้งแต่ปี พ.ศ.2500 เป็นต้นมาได้พากันออกไปทำงานนอกภาคเกษตรมากขึ้นกว่ายุคที่ผ่านมา โดยมีเงื่อนไขสำคัญคือความล้มเหลวจากการเกษตรแผนใหม่ บวกกับเงื่อนไขตลาดแรงงานนอกภาคเกษตรที่เปิดกว้าง ผ่านกระบวนการพัฒนาประเทศ ทำให้มีความต้องการแรงงานจากชนบทจำนวนมาก โดยเฉพาะการกำหนดให้จังหวัดเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางของการพัฒนาภาคเหนือตั้งแต่ทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา งานนอกภาคเกษตรได้เข้ามามีบทบาทในชีวิตของชาวบ้านอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสร้างรายได้ที่เป็นตัวเงิน ซึ่งนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน และลงทุนผลิตสินค้าเกษตรอีกต่อหนึ่ง งานนอกภาคเกษตรได้กลายเป็น “งานหลัก” ส่วนงานในภาคเกษตรกลับกลายเป็น “งานรอง” การหางานมีความหมายเท่ากับ “การหาเงิน” ซึ่งเป็น

ความหมายของงานแบบใหม่ที่เกิดขึ้นในยุคนี้ ลูก “คนตุ๊ก” สามารถขยับฐานะขึ้นมาได้ก็ด้วยจากการออกไปหาเงิน นอกจากนี้ “ประสบการณ์” จากการทำงานนอกหมู่บ้านได้เปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้พัฒนาฝีมือของตัวเองขึ้นมา จนสามารถแปร “ประสบการณ์” เป็นทุนสำหรับเปลี่ยนตัวเองจากลูกจ้างเป็นนายจ้างได้ แต่ก็เชื่อว่าชาวบ้านที่ออกไปทำงานนอกภาคเกษตรทุกคนจะสามารถทำได้เช่นเดียวกัน โดยเฉพาะเมื่อพิจารณาจากงานที่ชาวบ้านออกไปทำในยุคที่สี่

สำหรับชาวบ้านสันทรายในยุคโลกาภิวัตน์ตั้งแต่ปี 2531 เป็นต้นมา ภายใต้บริบทการกระจายอุตสาหกรรมออกไปสู่ภูมิภาค การปรับนโยบายอุตสาหกรรมเป็นการผลิตอาหารเพื่อส่งออก ส่งผลให้โรงงานแปรรูปสินค้าเกษตรเกิดขึ้นในพื้นที่ชนบท และเป็นตลาดแรงงานใหม่ให้กับชาวบ้าน ซึ่งไม่จำเป็นต้องเดินทางไกลจากหมู่บ้านเพื่อไปหางานทำอีกต่อไป เนื่องจากมีโรงงานเข้ามาตั้งอยู่ในพื้นที่ติดกับหมู่บ้าน งานโรงงานให้ความมั่นคงในการจ้างงานมากกว่างานภาคเกษตร คนงานเริ่มทำงานในฐานะที่เป็นคนงานประจำกันมากขึ้น จนชาวบ้านทั่วไปเรียกว่าเป็น “คนทำงาน” เช่นเดียวกับบรรดาข้าราชการหรือพนักงานบริษัทที่มีเงินเดือนสูงกว่า แต่ในขณะเดียวกันอุตสาหกรรมเกษตร - อาหาร ยังได้เข้ามามีบทบาทในการปรับโครงสร้างชนบทอีกรูปแบบหนึ่ง ก็คือการใช้ระบบเกษตรแบบพันธสัญญา ซึ่งเปิดโอกาสให้ชาวบ้านที่มีที่ดินและมีทุนได้ลงทุนทำการเกษตรที่ให้ผลตอบแทนสูง ทั้งนี้ชาวบ้านที่เป็นคนงานในโรงงานและชาวบ้านที่เป็นเกษตรกรในระบบเกษตรแบบพันธสัญญาต่างต้องเผชิญกับความเสี่ยงในระบบอุตสาหกรรมเกษตร - อาหาร ด้วยกันทั้งคู่ แต่เกษตรกรมีอำนาจต่อรองมากกว่าคนงาน เนื่องจากสามารถนิยามงานของตัวเองได้ และสามารถรวมกลุ่มได้ง่ายกว่าคนงาน จึงมีคำถามว่าเหตุใดคนงานในโรงงานผลิตผักและผลไม้แช่แข็ง ซึ่งเป็นคนงานไร้ฝีมือ ค่าจ้างต่ำ และไร้อำนาจต่อรองจึงยอมทำงานในสภาพที่เป็นเสมือนทาสค่าจ้าง ซึ่งผู้ศึกษาจะได้วิเคราะห์ในบทที่ 4 และ 5 ต่อไป

ดังนั้นในบริบทการปรับโครงสร้างชนบทที่เกิดขึ้นในกรณีบ้านสันทราย จะเห็นได้ว่าพัฒนาการของคนชนบทที่เปลี่ยนไปเป็นคนงานนั้น แสดงให้เห็นถึงกระบวนการเปลี่ยนแปลงในชนบทที่มีทั้งโอกาสและความเสี่ยง เกิดขึ้นพร้อมกัน นอกจากนี้การออกไปทำงานนอกภาคเกษตรได้มีการนิยามความหมายของงานเพื่อจัดความสัมพันธ์ทางสังคมอยู่ด้วย และโรงงานในอุตสาหกรรมเกษตร - อาหารได้เข้ามามีบทบาทอย่างสำคัญในการสร้างตลาดแรงงานและมีผลต่อการนิยามความหมายของงาน ซึ่งผู้ศึกษาจะได้วิเคราะห์ในบทที่ 3 ต่อไป